

OROSZ UTAZÓK BUDÁN ÉS PESTEN

1949-ben a magyar—orosz történelmi kapcsolatok egyik kiváló hazai ismerője¹ még jogosan állapíthatta meg, hogy a XVIII—XIX. században számos nyugat-európai utazó útleírása jelent meg Magyarországról nyomtatásban, de orosz csak egyetlenegy, és pedig Demidov A. N. munkája. A hazánkkal foglalkozó orosz útleírások a felszabadulás előtt kutatóink számára nem voltak hozzáférhetőek és csak az utolsó két évtized során kerültek napvilágra ezek az írások, melyeknek nagy része tekintélyes helyet szentel fővárosunknak. Ezeket tekintjük át a következőkben, kezdve az 1724-ben Pesten és Budán megfordult Grigorovics-Barszkij szerzetes kezdetlegesen ható, primér élményekre szorítóköző naplórészletével és végezve a szabadságharc előtti évek szlavofiljainak rövid feljegyzéseivel. E viszonylagos bőség ellenére is szerénynek kell mondanunk a fővárosunkkal foglalkozó orosz és ukrán útleíró irodalmat. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy e kor orosz útleíróit elsősorban Nyugat-Európa és a távol-keleti országok érdekelték; Magyarország tulajdonképpen — leszámítva a Rákóczi-szabadságharc viszonylag rövid közjátékát — csak a napóleoni háborúk idején került be az orosz érdeklődés homlokterébe, amikor is a hazánkban megfordult művelt, felvilágosodott tisztek sajtóban megjelent közleményei nyomán az orosz olvasóközönség ismerkedni kezdett hazánkkal és fővárosunkkal.

Az első terjedelmesebb magyarországi útleírás szerzője Vaszilij *Grigorovics-Barszkij* pravoszláv szerzetes² (1701—1747) volt, aki 1723-ban indult el évtizedes európai, ázsiai és afrikai zárandokútjára s ennek során Pestet és Budát is útbaejtette. Sajnos, magyarországi naplójának éppen ez a része a legkevésbé érdekes, mivel néhány napos itt-tartózkodása — önhibáján kívül — jóformán csak a Tabánra szorítkozott.

Pest előtt utolsó szálláshelye Kerepes volt, ahol a jószívű plébános látta vendégül. „Újabb két nagy mérföld után a híres Buda városához érkeztem, amely a haragos, szürkésfehér hullámokat verő nagy Duna folyó mellett fekszik. A helység két részre oszlik: az egyik — a Pest nevezetű — régi város, melyet erős és magas kőfal vesz körül és a folyó bal partján terül el; a másik a vár, vagy erőd, a hegyen épült, szintén kőfal övezi és a folyó jobb partján emelkedik. Az

¹ Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Trócsányi Zoltán bevezető tanulmányával. Bp., é. n., 12—13. l.

² Vö. *Tardy L.*: Magyarországi útiélmények és magyar irodalmi vonatkozások a XIX. század első negyedében megjelent orosz kiadványokban. Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I., 1961., 123. l.; *Váradi—Sternberg J.*: Kijevi diákok Magyarországon a XVIII. században. ITK., 1965., 1—2. sz., 159—160. l.

utóbbit latinul és németül Budának, szlávul pedig Budimnak nevezik; a vár alatti, sík területen piac található. Sok szerb lakik itt, akiknek pravoszláv templomuk is van. Egyik város szépségeiről sem írhatok, mivel egyikbe sem bocsátottak be.

Mikor az előbbnevezett régi várost³ megközelítettem és bebocsátást kértem a kapun, a strázsa elkergetett engem, mondván, hogy idegenek és külföldiek számára tilos a belépés — mire elgyalogoltam a másik kapuhoz. Az ott álló örök azt tanácsolták, hogy menjek a folyóparthoz rögzített kikötőhídhöz, melyről a nép bezállhat a kompa. Ez a hajóhoz hasonló komp igen szépen, mesteri módon megalkottott jármű; bár nincsen vitorlája, mégis átúszik a folyón, jóllehet sem evezővel, sem mással nem nógatják. A lakosságot szüntelenül szállítja oda és vissza. En is a kikötőhídről a kompa léptem. A részsz elvette útiokmányaimat s miután ingyenesen átszállított a tulsó partra, elkísért egészen az erődig, azaz Buda várához. Itt az örök felszólítottak, hogy várakozzam a kapun kívül, amíg parancsnokuk megtekinti útiokmányaimat. Azonban a parancsnok az örrel visszaküldte irataimat azzal, hogy idegenek részére nem adhat engedélyt a belépésre.

Innen visszamentem a szerb alsóvárosba, vagyis az előbb már említett kereskedőnegyedbe⁴. Talán tizenöt udvarban is megfordultam, hogy éjszakára szállást kapjak, de senki sem fogadott be és senki sem vendégtelt meg engem, mert e városrészt kizárólag pravoszláv hitű szerbek lakják s én a pápista zarándokok öltözékét viseltem,⁵ mely nekik felettébb ellenszenves. Ott akartam aludni a téren, de mivel szomjas voltam, megkérdeztem, hogy hol mérnek sört. Betértem a korcsmába és sört hozattam. Aki a sört mérte, pravoszláv volt és szerb. Én nem tudtam erről. Hosszasan beszélgettem vele és elmondtam neki, hogy milyen sok helyen hiába kértem szállást. A szerb megértette beszédemből, hogy én is pravoszláv vagyok, pártfogásába vett és meghívott magához. Ideérkezett útitársam, Jusztin is és gazdánk nagyon örült, hogy mindketten pravoszlávok vagyunk; ételt hozatott és nyugvóhelyet készített számunkra. Bőségesen ettünk és igen jóllaktunk, majd mély álomba merültünk, mert az út igen elcsigázott bennünket. A szombatot, vasárnapot és hétfőt házigazdánk nál töltöttük és bőséges ellátást kaptunk. Ez a *Velkovic Krisztofor* nevű ember Krisztus példáját követve vendégszerető és alázatosszívű volt és nem csak hogy jól megvendégtelt bennünket, hanem a mi bűnös fáradt lábainkat is megmosatta, remélve, hogy Krisztus jobbjától elnyeri jutalmát.

Aztán értesítette az összes budai szerbet, hogy mi pravoszlávok vagyunk, megmutatta az archimandrita lakását és azt ajánlotta, hogy keressük fel és mutakozzunk be neki. Az archimandrita nagyon kedvesen fogadott bennünket és megkérdezte tőlünk, hogy valóban oroszok vagyunk-e, mivel zarándoköltözetünk miatt kételyei vannak ebben. Megmondottuk, hogy igazán oroszok vagyunk. Láttuk, hogy még mindig kételkedik bennünk s ezért megmutattuk neki azokat a bizonyítványainkat, amelyeket orosz kolostoroktól kaptunk. Átnézte azokat és meggyőzetett. Azután jóakaratóan azt tanácsolta nekünk, hogy menjünk az ő templomába, mert akkor éppen Pünkösd ünnepe volt. Este a szerb templomban vecsernyén vettünk részt, másnap pedig misén. Maga az archimandrita misézett és a mise végén megparancsolta híveinek, hogy gyűjtsenek számunkra alamizsnát. Mindenki adott, ereje szerint s nem kevés alamizsnában részesültünk. Másnap, Pünkösd másodnapján ismét templomban voltunk és az utcákat járva hálát

³ ti. Pestet.

⁴ a Tabánba.

⁵ előzőleg ugyanis Grigorovics-Barszkij — jóllehet pravoszláv volt — a lvóvi katolikus papnevelőben tanult.

adtunk Istennek, hogy az Ő kegyelméből e nagy ünnepet pravoszlávok körében ünnepelhetjük”.

Iván Jakimovics Falkovszkij (1762—1823), a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság mellett működő orosz pap fia⁶ tizenhárom éves gyermekként 1775-ben került Magyarországra. Fivérével együtt két évig a tokaji piaristáknál tanult, majd a pozsonyi evangélikus gimnáziumban folytatta tanulmányait. 1780-tól a pesti piarista gimnázium tanulója. 1782-ben már Tokajban tanítja az orosz rezidens gyermekeit, majd 1783-ban hazatért Kijevbe. Barátjához, Andrej Sztavinszkijhez írt levelében leírja vidám és kevésbé kellemes kalandjait egy utazása alkalmából, amikor Tokajból Pestre igyekezett Ónod, Hatvan és Gödöllő érintésével. „És íme már kirajzolódnak Pest épületeinek körvonalai. Örömben nem mentem, hanem egyenesen száguldottam, de megbűnhődtem könnyelműségemért; mire a várost megpillanthattam, teljesen átáztam és ruhámat sár borította el. Olyannyira, hogy amikor Pest külvárosába értem, az egyik közrendű járókelő a következő szavakkal üdvözölt (és itt a szerző magyar szavakat használ): Ejnye be szép kepenyeye vagyon kennek! Egyébként erről az utamról elmondhatom:

Kálig mindenütt sárba ragadt lábam,
Kálon túl szárazon, homokföldön jártam.
Pest előtt ismét oly szurtos-sáros lettem,
hogy én, szegény diák, szégyenkeztem Pesten”.⁷

E két nagyon is szerény, inkább híradás- mint beszámoló jellegű közlés után, melyek éppen csak jelzik, hogy tollforgató orosz utasok is megfordultak már ez időben a két testvérvárosban, 1804-ben, *Alekszander Ivanovics Turgenyev* (1784—1845)⁸ tollából kapjuk az első, valóban élményközvetítő útirajzot édesapjához, Iván Petrovics Turgenyevhez írt, csak 1915-ben nyomtatáshoz jutott leveleiben. Alekszander Ivanovics Turgenyev író, történész és diplomata volt, a napló- és levélírási irodalmi műfajának kiemelkedő képviselője. A magyar fővárosban göttingai tanulmányainak befejezése után időzött, alig húszéves korában. Későbbi erős emberábrázoló készsége, hatalmas műveltsége és elragadóan könnyed, mégis magvas stílusa e leveleiben még csak csírájában mutatkozik meg, de haladó szemlélete, szociális érdeklődése már jórészt kialakult, és tekintetével felszív minden jelentőset és nevezetesen. Bécsből vízi úton érkezett a fővárosba, melyről a következőképpen számol be 1804. augusztus 10-i, Budáról keltezt levelében:

„Végül is kikötöttünk a városban. Pestet csupán a Duna választja el Budától és aki ezt nem tudja, nem is tekinti ezeket két külön városnak, melyek mindegyike saját városi rendőrséggel, közigazgatási szervezettel rendelkezik. A véletlen akarta, hogy éppen a lehető legérdekesebb időben érkezünk ide; most veszi kezdetét a 25 ezer főnyi császári hadsereg — mely a birodalom különféle néptörzseiből tevődött össze — szemléje. Megérkezett ide az Ausztriai Ház valamennyi hercege: Károly, Albert, Ferdinánd főhercegek és a mi mecklenburgi hercegünk, akivel még Bécsben ismerkedtem meg. Először Pesten éltünk egy hétig, de tegnap

⁶ Vö. *Tardy L.*: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története. Sárospatak, 1962, 142. l.; *Váradí—Sternberg J.* id. m., 161—164. l.; *Sternberg Ja. I.*: Iz isztorii ékonomiczeszkh szvjazej mezsdu Rosszijej i Vengrijej v XVIII v. (Mezsdunarodnue szvjazi Roszszii v XVII—XVIII vv. Moszkva, 1966, 404. l.)

⁷ Balla László költő fordítása.

⁸ Orosz történész, író, politikus. — Vö. *Tardy L.*: A. I. Turgenyev és Magyarország. Filológiai Közöny, 1966., 3—4. sz. Turgenyev e leveléből — mint a többi szerző leírásai- ból, útijegyzeteiből is — általában csak a teljesen személyi jellegű, vagy a fővárossal kapcsolatban nem álló részeket hagytuk el.

átköltöztünk Budára, mivel ismerőseim nagyrésze itt él. Jóformán egyetlen nap sem múlik el anélkül, hogy ne hívnának egy magyar mágnáshoz vendégségbe. Itt még frissen él az emlékezetben a magyarok és szerbek által istenített Alekszandra Pavlovna és az oroszok nagy tiszteletnek örvendőnek. Ezen a héten először Batthyányi grófnál⁹ ebédeltünk, aki a mi kedvünkért meghívott néhány itteni tudóst is és valódi magyar módon látott bennünket vendégül. A tokaji bor — még hozzá a lehető legtisztább — itt egyáltalán nem megy ritkaságszámba, csak nem mindenki számára. A többi híres magyar bort itt — legnagyobb csodálkozásunkra — gyengébb minőségűnek találtuk, mint aminőknek azokat hazájukon kívül megismertük; ennek oka abban rejlik, hogy a jófajta kiszállítják az országból és csak maga a szőlőtulajdonos hagy meg bizonyos mennyiséget saját asztala számára. Ugyanerre a napra meghívást kaptunk Esterházy herceghez,¹⁰ a magyar Seremetyevhez,¹¹ akinek magyar nemzeti diszruhája néhány millió forintot ér. A közelmúltban csupán a csizmájára százezer forint értékű gyöngyöt rakatott. De én nem irigylem a gazdagságát, minthogy az nem őt illeti, hanem házának mindenkor legidősebb tagját és ő a vagyont sem eladni, sem elzálogosítani nem tudja. Nem vendégeskedtünk nála, mivel már meghívásunk volt Batthyányi grófhhoz, akihez ajánlólevelünk volt és Esterházyval nem is kerültünk össze. Másnap Podmaniczky főispánnál¹² ebédeltünk. Ő is rendkívül szívélyesen fogadott bennünket; ő is Göttingában tanult s az emlékeket idéztük fel. De mindenkinél jobban le voltunk kötelezve Kovachichnak,¹³ a híres magyar tudósna, aki mindenhová elvezetett bennünket s megmutatott minden nevezetességet mind az itteni könyvtárakban, mind pedig az egész városban.

Vele még Bécsben ismerkedtem meg és ő meghívott bennünket, hogy szálljunk meg nála; de nem akartunk kényelmetlenséget okozni neki. Végül bemutatnak a nádor főudvarmesterének, Szapáry grófnak,¹⁴ aki másnap jelentést tett rólam a főhercegnek, akinek be is mutattak. Még Istenben boldogult hitvese, Alekszandra Pavlovna csepegett bele az oroszok iránti szeretetet. — Attól tartottam, hogy elfogódottá válok előtte, de nem így történt. Atyám — gondolom — már látta őt Moszkvában; valamennyi főherceg vonásai teljesen meggyeznek és Károly főherceg,¹⁵ a hadsereg kedvence is a megszólalásig hasonlít rá. Kérdezősködött nálam úticélm felől — azt válaszoltam, hogy meg szeretnék ismerkedni a velünk rokon népekkel és látni szeretném azokat az országokat, amelyeket a külföldiek a többieknél kevésbé ismernek, holott azoknál nem kevésbé érdekesekek. — Igen, mondta a főherceg, itt meg fog ismerkedni az oroszokkal, más néven rusznyákokkal, akik néhány száz évvel ezelőtt költöztek ide Oroszországból. A beszélgetés ezzel véget ért és én eltávoztam; de a főudvarmestertől meghívást kaptam a ma esti bálra, melyen — mit mondják — 1200 ember fog megjelenni. A meghívottak nagy száma onnan adódik, hogy a tábor a város szélein állomásozik és abból is, hogy rengeteg kíváncsi nézőjük sereglett

⁹ Valószínűleg gr. Batthyány Alajos (1750–1818), több szabadelvű röpirat szerzője, harcos szabadkőműves.

¹⁰ Esterházy Miklós hg. (1765–1833), katona, diplomata és művészetpártoló; szertelen költekezése következtében gyakran jutott súlyos pénzzavarba.

¹¹ Seremetyev Pjotr Boriszovics gr. (1713–1788), főkamrás. Tékozlásával, szélsőséges művészetpártolásával tette ismertté nevét.

¹² Br. Podmaniczky József (1756–1823) helytartótanácsos, Bács megye főispánja. Jelentőségére, göttingai kapcsolataira ld. *H. Balázs Éva*: A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz. Századok, 1963., 6. sz., 1187–1204. l.

¹³ Kovachich Márton György (1743–1821), történétíró, korábban a pesti egyetemi könyvtár őr.

¹⁴ gr. Szapáry János (1757–1815 körül), előbb fiúmei kormányzó, majd Sándor Lipót, ill. József nádor főudvarmestere, jelentős nemzetgazdasági munka szerzője.

¹⁵ Károly Lajos János osztrák főherceg, császári tábornagy (1771–1847), kezdetben sikeresen harcolt a franciák ellen.

össze. Most be kell fejeznem soraimat, hogy kollégiumi ülnöki díszembe öltözhessen és a bálba siessenek. Holnap megírom, kit s mit láttam.

Tegnap a bálon láthattam a magyar nemzet színe-virágát. Egymagában nemzeti díszöltözetük is nagyszerű, minden arannyal-ezüsttel kihímezve, főleg a mágnásoké, akik a nemesség legtekintélyesebb részét teszik ki. Megnyerte tetszésemet méltóságteljes fellépésük és az, hogy mind a mai napig megőrizték nemzeti jellegüket — legalábbis ami az öltözetet illeti — és kelletlenül tekintenek arra, aki nem a szűk magyar nadrágot viseli. Sarkantyúban ropják a táncot. Itt még most sem kezdődik bál menüett nélkül. A szépnem itt aztán valóságosan rászolgál erre az elnevezésre. Bécs után, mely méltán dicsekszik szépasszonyaival, úgy gondolom, sehol sem ilyen magas a gyönyörű nők aránya, mint itt. Ez az első bál, amelyet a főherceg Alekszandra Pavlovna halála óta rendezett, és pedig fivérei érkezésének tiszteletére. Mind a négy fivérét láthattam. Korábban gyakran nyújtott a városnak szórakoztató mulatságokat és a közönségnek már csak azért is volt oka fájlalni a „magyar királyné” — ahogy ők nevezték — elhunytát. A nádor odalépett hozzám és Moszkváról beszélgetett velem. A seregszemle megtekintésére érkezett angolok és svédek is jelen voltak.

Magyarországon igen kellemes dolog utazni, mivel nincsenek olyan kormányzati rendszabályok, mint Németországban. Senki sem vizsgálja az ember málháját, ha megérkezik a városba, sőt még Pesten, a jövődöbeli magyar Londonban,¹⁶ melynek lakossága óráról órára minden rendű és rangú emberrel szaporodik, sem jött hozzánk senki, hogy bóröndjeink tartalmát megszemlélje. Nem is hiába nevezik hazájukat a magyarok a szabadság honának és mondják, hogy Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. Ez az ő kedvenc szavajárásuk, de én úgy gondolom, hogy ugyanezt mindenki elmondhatja hazájáról és az, aki a Vezúv lábánál lakik s percről percre tarthat attól, hogy a láva elnyeli, sem cserélné fel kunyhóját Magyarországgal, bármilyen legyen is az; ugyanígy az én számomra is Extra Russiam, sőt Extra Moscoviam non est vita! És úgy vélem, hogy ki kinek az a joga, hogy ezt saját hazájára alkalmazza — kedvező az egész emberiség számára. Mert ha nem így volna, mindenki oda tódulna, ahol szőlőfürtök érlelődnek és senkinek sem volna kedve ahhoz, hogy jégfödté, csúszós földön kizárólag hallal táplálkozzék.

Nemrég jött meg Bécsből annak a híre, hogy a király országgyűlést hirdet, melyet itt, Budán fognak megtartani, de nem a rákosi mezőkön,¹⁷ ahol valaha a magyar országgyűlések — melyeken minden nemesembernek meg kellett jelennie — lezajlottak; ez a hely nyilván felidézne bennük az egykori aranyidők emlékét és itt nem volna olyan könnyű meghajlítani akarataikat, mint a királyi dísztermekben. Itt a köznép — a muzsikok — egyáltalán nem számít a nemzet tagjának; kizárólag a papság, a főurak és a nemesség alkotja a nemzetet. Ez utóbbi három osztály tagjai egyáltalán nem fizetnek semminő adót és a nemesi privilégiumok egyenesen odáig terjednek, hogy ha valamely mágnás megöl egy parasztot, senki sem veszi a bátorságot, hogy letartóztassa és szabadságát még csak korlátozni sem lehet mindaddig, amíg el nem ítélik. Erre azonban jóformán sohasem kerül sor, mivel rend szerint az erősek és vagyonosak joga győzedelmeskedik. Amikor II. József némileg módosítani akarta alkotmányukat és az osztálykülönbségeket bizonyos mértékig enyhíteni, a magyarok lázongani kezdtek és nem akartak semmivel sem hozzájárulni a török elleni háborúhoz, ha nem hagy-

¹⁶ Sok hazánkban járt külföldi felismerte ez idő tájt a magyar főváros nagy jövőjét. Így pl. Hofmann gr. Budát és Pestet Drezdához hasonlítja és azt jósolta, hogy „Pestből Berlin lesz”

¹⁷ a rákosi mezők Budára helyezése — nyilvánvaló elírás.

ják meg korábbi alkotmányukat. Válságos idők jártak akkoriban s József engedni kényszerült.

Íde vártuk Dolgorukov hercegeket Bécsből. Családja valamennyi hölgytagjával együtt vízi úton akart ideérkezni. Íme újabb bizonyíték arra, hogy ez semmi veszélyt nem rejt magában. De egyelőre még nem érkezett ide. Innen már szárazföldön folytatjuk utunkat, hogy jól szemügyre vegyük a magyarok áldott földjét s kedvünkre gyönyörködjünk abban. A mezőket és a hegyoldalakat leginkább szőlők és kukoricatáblák borítják; minden fajta gyümölcs a legbőségebb választékban, de miattam nem kell nyugtalankodni; igen mértékletes vagyok fogyasztásukban — és ha nem volnék az, úgy Andrej Szergejevics¹⁸ lépne közbe.”

Néhány rokon és jó barát üdvözlése után rátér a budai források méltatására; „Fürdöttem az itteni gyógyforrások vizében is; oly forrók, hogy a legenyhébbet is alig lehet elviselni. De ez pótolja az orosz izzasztófürdőt. Csaknem egész Buda tele van ilyen forrásokkal, melyekért távolról is idesereglenek. Nemrégén újabb fürdő nyílt meg, mely nem is egy, hanem több betegségre hoz gyógyulást! Bár bevezethetném e hőforrások vizét a moszkvai fürdőbe; bizonyára megszüntetné az ön oldalfájdalmait.”

*Bronyevszkij Vladimír Bogdanovics*¹⁹ (1784—1836) hat évvel Turgenev után, 1810-ben járt fővárosunkban. Publikációját méltán nevezhetjük a szó műfaji értelmében is útleírásnak. Bronyevszkij a Földközi-tengeren vívott ütközetek után, 3601 orosz tengerész és 680 tiszt társaságában vonult keresztül hazánkon és ennek során engedélyt kapott arra, hogy néhány hétig Budán és Pesten időzzön és gyógykezeltesse a háborúban szerzett sebeit. A későbbi írónak, Puskin baráti köre majdani tagjának egyik első irodalmi próbálkozását jelenti ez a könyv alakban napvilágot látott munka, mégis a magyar fővárosról nyújtott leírása sokkal mélyrehatóbb Townson híres munkájának pesti lapjainál és a korabeli nyugati útleíróknál alaposabban, gondosabban elemzi a társadalmi problémákat, a felszín mögött meghúzódó nemzeti, gazdasági és egyéb kérdéseket.

„Téteyben csak éppen lovakat váltottunk és máris indultunk tovább. Türelnetlenül tekintgettem előre, mielőbb meg akartam pillantani a várost.

„Mi ez?” — kérdeztem a kocsis, rámutatva a jobboldalt tekergő csillogó szalagra. „Ez, uram, a Duna!” — felelte a kocsis. A Duna! — kiáltott fel velem egyszerre barátom, helyéről felemelkedve. Megparancsoltam a kocsisnak, hogy gyorsabban hajtson s a folyam partján álljon meg egy pillanatra. Alighogy beérkeztünk a külvárosba, kitérult a felséges Duna, teljes nagyságában, rajta bárkákkal. Fürgén, hol jobbra, hol balra forgolódtunk, csodálkozva szemléltük sárga hullámain, melyek szelíden hömpölyögnek a síkságon keresztül.

— Íme Buda! — szolt a kocsis és fejével a hegy felé intett. A házak fehér falai szinte odatapadtak a hegyoldalhoz, a Duna mindkét partját, ahol a város terül el, könnyű, kékes köd lepte be. Az út ismét elkanyarodik, mind keskenyebbé válik, bal felől meredek sziklafal zárja el a napfényt.

Megérkeztünk Magyarország fővárosába, melynek külvárosa ugyancsak falusias benyomást kelt szűk, piszkos utcáival. A cseppet sem tiszta zsidóutcát egyik oldalon alacsony, szegényes házak, másik oldalon hegybevált üregek szegélyezik. A zsidóutca egészen a hídig húzódik és mintegy öt verszt hosszú. A bárónak az a véleménye, hogy a Néva nem keskenyebb a Dunánál; szerintem a Duna jó egynegyedével szélesebb amannál. A hídról csodálatos látvány tárul elénk: a Dunauwörthtől Kiliáig hömpölygő Duna, annyi véres csatának szemtanúja, annyi ezernyi szerencsétlen harcos temetője kanyarog a széles partok között. A jobb partot meredek hegy koszorúzza, tele nagy épületekkel, erődítményekkel;

¹⁸ ti. útítársa, A. Sz. Kajszarov.

¹⁹ Vö. *Bronyevszkij Vladimír: Utazás Magyarországon. Bp., 1948.*

a hegy lejtőjét díszítő kertek mintha a víz színén lebegnének. Maga Buda város — eltekintve a vártól és erősségtől — zöldellő magaslaton fekszik; a partot körülbelül 12—15 verszt hosszúságban kicsi, de igen tiszta házak szegélyezik. A tölgyekkel borított két sziget teljes lombdíszen pompázik. A túlsó parton hatalmas épületek új ízlésben; a híd alatt és felett súlyosan megrakott bárkák, árbocaikon különböző színű zászlókkal. Néhány bárka lefelé úszik a Duna sodra irányában, mások ár ellen ösztökélik lovaikat. Végre ide is elérkeztem, kedves olvasóm, a hídon haladó hintók forgatagába; a néptömeg szüntelenül áramlik előre-hátra és ennek a színpompás képnek csak halvány vázlatát tudom nyújtani.

Miután keresztülhaladtunk néhány szép utcán, megálltunk a téren, a fogadó előtt, melynek cégére a paradicsomot ábrázolja. Ebben a paradicsomban azonban, melynek második emeletén két szobát nyitottak részünkre és a teát csodálatosan szép porcelán készletben szolgálták fel, minden lépés forintba került.

Az este csodálatos volt. Átöltöztünk, majd sétálni mentünk a Duna-partra. Nők, ragyogó fehér ruhában — és száz és száznyi pipából vastagon szállongó füst, mely valóságos felhőben egyesül.

A kíváncsi tömeg minduntalan a nyomunkban lépdelt, amit megelégtünk és a ránk szegezett kíváncsi pillantások elől a híd mellett levő kávéházba menekültünk.

Itt akkora volt a forgalom, hogy alig tudtunk keresztülhaladni a nagyon jó ízléssel bebútorozott első két termen. Csokoládét rendeltünk. Jobb kávéházat el sem lehet képzelni. Három biliárdszobán és egy éttermen kívül még tíznél is több, tisztán, ízlésesen és gazdagon kifestett helyiség. Itt is, akárcsak Itáliában, a fiatalság mondhatni a kávéházakban és fogadókban tölti életét. Az esti séta után pihen és vacsorázik a jó közönség; reggel a grófok és bárók, nyakukban fehér kendővel, alacsonyrendű kurtizánok és szép parasztlányok társaságában nyugodtan, minden sietség nélkül ülnek a fodrásznál. Fogorvosok, borbélyok, cipőtisztító fiúk, a legkülönbözőbb sarlatánok és szélhámosok hajlongva ajánlják szolgálataikat.

Amikor az esti sétálók tömege széteszlott, ismét kimentünk a Duna-partra. Átgyalogoltunk a hídon, aztán minden feltett cél nélkül bolyongtunk az utcákon. Pesten, az éjszaka homályában csalóka szírének veszedelmes hálózatot alkotnak; itt is, mint általában minden nagyvárosban, jól értik, mint kell kihasználni az emberek hajlamát és vágyakozását. Karcosú természetük, zefirkönnyű öltözetük, lágy hívószavuk észrevétlenül a tartózkodás utolsó szikráját is eltünteti, de teljesen kiüríti egyúttal a pénztárcát is.

Április 20-án bérelt fogatban a báró és én Budára hajtattunk parancsnokunk meghagyásából Alvinczi táborszernagyhoz.²⁰ Mindketten ebédre voltunk hivatalosak önagyméltóságához. Még maradt két óránk, ezt az erőd, a palota és a városrész megtekintésére fordítottuk.

Buda, melyet a németek Ofen-nek mondanak, a Duna jobb partján fekszik s a bal parton elterülő Pesttel együtt igen kiterjedt várost alkot. Csak a Duna választja el őket egymástól, de külön városokat alkotnak, melyek lakosainak száma eléri az ötvenezret. Átkelve Pestről a hídon, jobb kéz felé széles, kitűnően kiképzett út nyílik, melyből lépcsők vezetnek fel a mindkét város felett uralkodó várba. A várat kőfal veszi körül — de hiányoznak az ágyuk, legalábbis én nem láttam ilyet. A vár közepén csodálatosan szép tér, gazdag uraságok palotáival. Az elővárosok a vártól mintegy 10—12 versztnyire terjeszkednek ki, a Duna partjain épültek, egy-két sor utcából állanak. Ezek a parttal párhuzamosan futnak és csak egy-egy kevéssé tiszta tér szakítja meg egyhangúságukat. A külvárosokban a házak földszintesek, homlokzatuk 7—9 ablakos, gondozott gyümölcsös,

²⁰ Alvinczi József br. (1735—1810) táborszernagy, Magyarország főhadikormányzója.

konyhakert vagy virágoskert övezi ezeket. Budán a nemesség és a hivatalnokok laknak. A táborszernagy és a várparancsnok házai a legirigylésreméltóbbak a Várban. Mind a királyi palota, mind pedig a laktanyák kitűnnek roppant lenyűgöző méreteikkel és egyúttal nagyszerű architektúrájukkal.

A királyi palota ez idő szerint lakatlan; a palatinus főherceg hitvese halála óta még csak rövid időre sem keresi fel a palotát. A kapuban nem áll őrszem; a folyosón bukkantunk a kapusra, aki midőn megtudta, hogy oroszok vagyunk, nyomban hozzánk vezette az orosz papot, aki Alekszandra Pavlovna sírja mellett teljesít szolgálatot. Alekszandra Pavlovna — mágikus név az őt annyira tisztelő magyarok előtt. Még a németek sem mernek rosszat beszélni róla a hazafiak előtt — de erről majd később. Egyenesen őfensége lakosztályába vezettek be bennünket. A tükrök, bútorok, porcelánok, csillárok és a termek egyéb díszei, melyeket a nagyhercegnő Szentpétervárról hozott magával, sok millió rubel értéket képviselnek. Minden ugyanazon a helyen áll, mint a Megboldogult életében; a bánatos hitves csak egy kis miniatűrképet vitt el saját magának. A szentpétervári gyár által készített bútorok — különösen a kristályból remekbe készített ágy, asztalok és oszlopok érdemesek a megcsodálásra; de annak a hiánya, ki életében bálványa volt a magyar nemzetnek, kinek szépsége és erényei az angyalokéhoz voltak hasonlatosak, beárnyékolja mindezt az uralkodói pompát. A felnyitott pianofortén még ott az orosz ária kottája; a főherceg saját kezével írta oda a szöveget, melyet hitvese életében utoljára énekelt: „Ah! Szkucsno mnye na csuszsoj sztorone”. (Óh, éltem szomorú idegenben.) A dal eme egyszerű szavai talán valóságban is kifejezték a Boldogultnak érzéseit és bennem szomorú érzéseket keltettek fel; sóhajtottam, szemem könnybelábadt, mikor a hálóterembe lépő Nikoláj atya szemeit égnek emelve kezével erre az ágyra mutatva, melyben az Angyalhoz hasonló kiszenvedett, amelyen Magyarország reménysége, fénylő világossága mindörökre kihunytt. Az ágyfőnél arckép; előtte imakönyv, felfedve a következő helyen: „Íme, elbocsátod békével a Te szolgádat.” A zsámolyon az ágyfő mellett zsebkendő és jegygyűrű.

A palota ablakából kipillantva Buda terül el; Pest a másik oldalon egészen világosan látható. A pavilonokkal díszített Margitsziget a folyam legszebb ékessége és a közönség kedvelt sétálóhelye volt; de minthogy a szigetet a város a boldogult királynénak (így nevezi mindenki!) ajándékozta, halála óta nem szabad a szigetre lépni és átengedni magát a minden magyarra oly szép és egyben oly szomorú emlékezés örömeinek.

A főherceg lakosztálya teljesen különálló; a palota többi termeit pedig nem óhajtottuk megtekinteni. Az alsó emelet egyik traktusában őrzik a királyi felségjelvényeket; ezeket sajnos nem sikerült megtekintenünk. Két magasállású tisztségviselő őrizete alatt állnak és külföldieknek csak legritkább esetben mutatják meg. Nikoláj atya ki akarta elégíteni kíváncsiságomat és részletes leírást nyújtott át nekem róluk. Egyébként 1784-ben József császár megparancsolta, hogy a koronát szállítsák Pestről Bécsbe, de az e miatt keletkezett nemzeti forrongás miatt nem sokkal ezután diadalmenetben hozták vissza Magyarországra a koronát.

A főváros és valamennyi elővárosa teljes illuminációval várta a hazatérő koronát, általános öröm közepette. Ezt a koronát Kr. u. 1000-ben küldte II. Sylvester pápa Istvánnak, az első magyar királynak és a görög császári korona mintájára készült. Tiszta aranyból való, súlya 9 márka és 3 uncia, 53 zafír díszíti, valamint 50 rubin, egy nagy drágakő és 330 gyöngy. Ezeket a drágaköveken kívül a koronát még az apostolok képmásai díszítik, valamint a patriareháké. E koronával együtt a pápa még egy ezüstkeresztet is ajándékozott a királynak, melyet később felvettek Magyarország címerébe is és a királyokat ezután apostoli felségeknak nevezték. Ezt a címet Mária Terézia királynő országlása óta

újából használják. A koronázásokkor egyedül a primás és Magyarország kancellárja: az esztergomi érsek bír azzal a joggal, hogy a koronát a király előtt viszi. A jogar és az ország almája is színaranyból való. A bíborköpenyt, mint bizonygatják, Gizella királyné, István király felesége saját kezével készítette. A kard mindkét oldalán igen éles, végefelé kerek, akár a pika.

A kaszárnyák és a katonakórház — mely egyik legkiemelkedőbb épület a várban — mintegy 4000 katonának adnak férőhelyet, tiszták, mint a tükör és olyan tökéletes rend uralkodik bennük, hogy — úgy tűnik — ennél tökéletesebb rend a legrendesebb lakásban sem lehet. A szolgálatos őrnagy mindenhová elvezetett bennünket, még a konyhába is; mindenütt ugyanaz a tisztaság. A kórház egyenesen mintaszerű. A katonák nagyon is szerény javadalmazásban részesülnek; napi öt krajcár zsoldot és másfél font kenyeret kapnak; a parancsnokság azon van, hogy szabad idejükben ne legyenek tétlenek. Minden katona zsoldjának bizonyos részét átadja a jóléti alapnak, mely igen gazdag és lehetővé teszi, hogy valamennyien jól étkezzenek és tisztán ruházódhassanak.

Alvintzy tábornagy igen udvariasan fogadott bennünket és mindkettőnket maga mellé ültetett a kerevetre. A hadifáradalmak és sebesülések aláásták egészségét, pedig nem is annyira agg, mint inkább gyöngé. Erejét fenntartandó, szigorú diétát követ; elmondották nekem, hogy különös orvosságban részesül; asszonyi kebelből táplálkozik, mert csak ez tartja életben. Mikor beléptünk az ebédlőbe, a tábornagy a fogadószobában volt; társaságában két, családijához tartozó hölgy és két szárnysegéd. Ebéd végeztével, mikor visszatértünk a fogadószobába, a tábornagy már várt bennünket. Megfogtuk karjánál fogva és odasegítettük a kerevethoz, ahol elhelyezkedett a párnák között, majd ismét maga mellé ültetett bennünket. Félóra hosszat érdeklődött gróf Kamenszkij Mihály Fjodorovics tábornagról, akivel együtt szolgált a második török háborúban; ekkor az adjutáns odalépett hozzá és figyelmeztette az előrehaladott időre. A tábornagy kimentette magát, hogy le kell pihennie, búcsút vettünk és áthajtottunk Pestre, levetettük frakkjainkat és alaposan bebarangoltuk a várost.

Pest lakossága jórészt kereskedő; Budát, mint már mondtam, a nemesség lakja. Az előbbieket serénységét és az utóbbiak restségét nem egyformán fogadja a kormányzat; ezért aztán a két város lakosai állandó egyenetlenkedésben élnek egymással és két, merőben különböző társadalmat, életmódot és életfelfogást fejtenek ki. Pest szabályos, Duna felé futó utcákból áll; a Fő utca, mely a Dunával párhuzamosan két részre osztja a várost, nagyon szép házakkal épült be, melyeknek alsó emeleit üzletek — főleg vasárukkal — foglalják el. De láttam ezüsttel, festményekkel, szobrokkal dúsan megrakott üzleteket, zsúfolt kávéházakat, éttermeket is lépten-nyomon; szavamra, a város duzzad a kereskedelmi élettől, ám az egész bevétel, mint nekem elmondották, szinte kizárólag élelmes szlávok, németek és zsidók kezébe fut.

Pest legkiválóbb épületeiként feljegyzendők: a II. József császár által épített kaszárnyák, az egyetem és a városi kórház. 1809-ben húszezer hadifogoly franciát őriztek a kaszárnyákban. Vezetőm elbeszélte, hogy a wagrami csata után a Duna több mint hatezer hullát hozott magával, melyeket szintén itt temettek el. A Duna, ha kiönt, hatalmas károkat szokott okozni jegével és vizével: elönti az utcákat, melyeken nem ritka az emeletmagasságú vízállás sem. Csodálkozom, hogy itt nem szabályozzák holland mintára, egyszer s mindenkorra, gátakkal, zsilipekkel a folyamot, melyek kétségkívül megszüntetnék a lakosságnak évről évre való károsodását. A szláv templom különlegesen gazdag, habár külseje egyszerű; a legszebb, a görög templom, tavaly tűzvész áldozata lett.

Két színház van: Budán József császár ideje alatt alakították át templomból, igen tetszetősen. Pesten a régi színház kicsi és nincs páholysora, de új színház is épül. Budán az előadás német nyelvű, míg Pesten a színdarabokat nemzeti

nyelven adják. Őszinte sajnálatomra semmit sem értettem belőle, azonkívül, hogy a drámák szentimentális műfajába tartozik, melyekben sem valóságosság, sem erkölcsi tanulság nincs és csak azt tudtam megfigyelni, hogy a hölgyek igen csinosak, de a fiatal gavallérok nem mozognak természetesen. A hölgyek és általában a fiatalság a francia módinak hódol; az idősek a régi magyar öltözeteket viselik és ezáltal sokan olyan külsőt nyernek, mintha jelentős katonai méltóság hordozói volnának.

A budai forró ásványvizes fürdőknek különleges gyógyhatást tulajdonítanak. A Duna jobb partján egy keskeny kiszögellésen, nem messze a hídtól terülnek el. A négy főforráson kívül még egész sereg forrás ontja magából a hegy forró vizét. A törökök, akik 1541—1686 között Buda urai voltak, ezt a helyet rendezték be kedvence pihenőhelyükül. A keleti ízléssel berendezett fürdők egyedüli emlékei a török uralomnak, jelenleg azonban nem működnek, hanem a hosszú, tetszetős, fából készült épület szolgál a fürdőzőknek, sok apró kabinjával. A víz hőfoka attól függ, mekkora távolságra van a forrástól; a fürdőtermek rendesen karbantartott állapotban, a medencék víze tiszta és két külön csapon az ásványvízforrásból és a Dunából táplálkoznak. A doktorok a betegség faja és foka szerint meghatározzák a javallott fürdő hőfokát és időtartamát; én nem tartottam ki negyedóránál tovább. Ekkor nagy gyengeség vett rajtam erőt és főfájás, úgyhogy a fürdözést nyomban abba kellett hagynom. Az orvos meggyőződött arról, hogy az itteni fürdők — mint általában mindenütt a kénés vizek — először gyengítenek, de utóhatásaikban felerősítik az embert, frissé, hajlékonyá teszik a testet; kiválóan alkalmasak az erős hűlés kikezelésére, székrekedés és kiütéses betegség gyógyítására. A kormányzat a fürdőt bérbeadta azzal a kikötéssel, hogy minden fürdőzőtől óránként egy forintot (hatvan kopek) kap a fürdő használatáért.

A fürdő olyannyira divatos, hogy reggelenként idesiet a legjobb társaság. Hölgyek fenséges reggeli öltözékben, mely mousselinekabátkából és szoknyácskából áll és melyet fürdőzés közben sem vetnek le, sétálgatva várakoznak a medence körül üres kabinra. A köznép részére széles medence áll rendelkezésre, melyben férfiak, nők csaknem meztelenül együtt fürdenek. De azt meg kell említenem, hogy a fiatal lányok magukon hagyják a szoknyát, a fiatal emberek pedig pantallójukat. Egyébként ezekben a gőzparás fürdőkben a képzelet nem igen tud hevülni.

A népfürdő vizének hőmérséklete 30° Reaumurig terjed. Az úgynevezett nemesi fürdőkben tetszés szerint szabályozható a Duna vizével 32 fokig, a Duna vize nélkül 46 fokig. A fürdő mellett egy melegvizes medencében húsz és fél fokos hőmérséklet mellett él egy halfajta a Genus Cyprinusból; minthogy a víz zavaros volt, egyetlen halat sem láttam és bevallom, nem is nagyon hiszem el az itteni lakosok elbeszélését. El sem tudom képzelni, hogy télen, amikor a Duna is befagy hal élhet ebben a vízben, melyet a hideghez viszonyítva méltán lehet forrónak nevezni.

Buda alig rendelkezik a római uralom maradékaival, jóllehet a rómaiaknak itt Sycambria néven gyarmatuk volt. Hallottam azonban, hogy közel a provizorok házához felfedezték az úgynevezett „Sudarium”-ot, mely méghozzá igen jó állapotban van. Néhány felirat a falon és egyéb pannóniai ritkaságok lelhetők fel egyébként a városban. Buda bejáratánál ötlenek szembe a régi római vízvezeték romjai, melyek csaknem két verszt távolságban terjeszkednek ki. Mindez befedve mészből való megkövült réteggel, több mint fél ársin szélességben. A megrepedezett, szétördelt kéregtől alig látni az oszlopok nyomait, melyek az árkádokat tartják és téglából valók.

Nyáron, amikor a nemesség és a gazdag városi lakosság falura vonul, az összejövetelek, bálók, koncertek megszűnnek — a közönség a gyönyörű parkokban és külvárosi vendéglőkben gyülekezik, melyekből feltűnően sok van. Egyikben

nagyszerű vacsorát szolgáltak fel és remek tokaji bort adtak hozzá, melyből egy kis butéliáért 6 rubelt számítanak. A budai bor egyébként szerintem nyomába sem ér a tokajinak. A lakosság kedvelt szórakozásaihoz tartoznak az állatviadatok is, melyeket „hecc”-nek neveznek. Elvezettek barátaim egy ilyen helyig, ahonnan kihallható kutyaugatás és medvebögés már messziről meggyorsítja az ilyen vad mulatságot élvezők lépteit; de én nem akartam kitenni magam effajta élménynek. Fel nem foghatom, hogy is lehet élvezetet találni abban, amint az állatok egymást marcangolják.

Fürdő után megpihelve, egész napomat az egyetem, kórházak és selyemgyárak megtekintésének szenteltem. Az itteni egyetemet Nagyszombatról helyezték át ide, évi jövedelme körülbelül ötszázezer forint. Egyéb tudományágakon kívül természettudományi, történelmi és növénytani tanszék is működik. Különösen utóbbi bírma nagy fontossággal Magyarországon. Csakhogy a nemesség minden rendelkezésben, melyet a kormányzat életbe léptet, csak a rossz oldalt hajlandó látni, ezért aztán ennek a tárgynak a tanítása semmi haszonnal nem jár. Igen gazdag a mezőgazdasági modellek és fizikai műszerek tára. A természettudományi múzeum, mely a magyarországi előfordulásokat tartalmazza, Európa legjobbjai közül való, különösen ami az ásványtani részét illeti. A könyvtár igen nagy termet foglal el. A legújabb és klasszikus könyvek száma nem túlságosan nagy. A könyvtárba való belépés ingyenes és semminő nehézségbe nem ütközik. De sajnos, a látogató mégis ritka, mint az üstökös és sokszor nem haladja meg az egy főt. Az egyetemhez tartozó fűvészkert nagyon szép, de még egészen új. A csillagvizsgáló a királyi palota belvederjében nyert elhelyezést.

A budai katonai kórház tiszta, rendes, minden a legcsekélyebben átgondolt; még a csekélységekben is kitűnik a rend és pontosság. Bezzeg a pesti városi kórházban semmi sincs a maga helyén — mintha minden szándékosan az előbbinek akarna ellentmondani, aminthogy ebben a kórházban, szemben a katonakórházzal, mindenki polgári öltözetet visel.

A selyemgyár ezer munkásnak ad kenyeret, de itt is, akárcsak mindenütt Magyarországon, a művészek és mesteremberek nagyrésze német. Csak a szabók és nyergesek magyarok, akiknek remekbe készített huszáratillái, nyergei, lófelszerelései minden versenyen felül állanak.

A nagy vásár, melyet minden évben megrendeznek és melyen rengeteg szarvasmarha, ló és egyéb hasznos állat cserél gazdát, igen nagy hasznot hajt a városnak, melyben 1784 óta — mióta Pozsonyból idehelyezték a kormányhatóságokat — sok gazdag kereskedőház alakult. De a magyarok, mint katonáskodó nemzet, csak földműveléssel foglalkoznak, mely egyébként még szintén igen fejletlen; a kereskedelem minden ágazata, mint arra már fentebb rámutattam, németek, zsidók, örmények és szlávok kezén van.

Rákos mezeje, ahol a nemesség királyválasztó országgyűléseit tartotta, hét versztnyire van Pesttől. A patak mindkét oldalán, azaz a széles homokpusztaságon nemritkán nyolcvanezer fegyveres nemes gyülekezett egybe, általában sátrakban megszállva. Ez a pusztaság emlékezteti a magyar nemességet hajdani függetlenségére. Ma is szentelt helyként tisztelik, hol bátor őseik esküvel fogadták, hogy utolsó csepp vérükig megvédik jogaikat. Az 1526-i gyászos mohácsi ütközet óta több országgyűlést itt nem tartottak; de az országgyűlések emlékezete elevenen él a hazafiak lelkében. Ha II. József figyelmébe vette volna ezt a mezőt és fontolóra veszi a lehetséges következményeket, felkelthette volna ennek a bátor nemzetnek a rokonszenvét és ilyenképpen a legjobb és legnyugodtabb uralkodásra lett volna kilátása. A régi idők rajongói, akiknek a kormányzat egyetlen intézkedése sem nyeri meg tetszését, nem is látnak mást a roppant-méretű új kaszárnyákban, mint elrabsodásuknak jelképét.

A nyolcadik fürdés után olyan fáradtságot éreztem, hogy a doktorok javas-

latára abbahagytam a fürdőzést; majd a bártfai vizekkel fogok megpróbálkozni, melyek sajátságaiknál fogva alkalmasabbak lehetnek sebeimre, mint az itteniek. Elhagytam hát Pestet és vele együtt a kellemes életet.”

A. M. *Danyilevszkij*²¹ 1814-ben fordult meg a magyar fővárosban, mint a bécsi kongresszusról idelátogató Sándor cár kíséretének tagja. Ütiemlékei egy folyóirat hasábjain láttak napvilágot. Megfigyelései nem oly mélyrehatók, leírásai nem oly alaposak, mint *Bronyevszkij*nek négy évvel korábban készült feljegyzései. *Danyilevszkij* azonban sokkal rövidebb ideig tartózkodott hazánkban és beosztása miatt sem igen volt alkalma, hogy alaposabb benyomásokat gyűjtessen.

„Reggel tíz órakor az udvar felkerekedett, hogy megtekintse Buda és Pest nevezetességeit. A legjelentősebb a gróf Széchenyi által alapított múzeum. Ebben az intézményben elhelyezést nyert valamennyi Magyarországon fellelhető természeti ritkaság, magyarok által előállított műalkotás és minden, az országgal kapcsolatos termék; valóban teljes mértékben megérdemli a nemzeti múzeum elnevezést. Megtekintettünk különféle más intézményeket is és bejártuk csaknem az egész várost.

Pest nagyobb Budánál; mindkét város utcái szélesek, házaik egy vagy két-emeletesek. Mindössze öt nagy épületet láttam; az üzletek, boltok szegényesek, árukészletük nem vall igényességre. Az utcák tele régimódi hintókkal; valóban választékos ízlésű fogatnak azonban nyoma sincs. A magyar főváros egyáltalán nem nyújt vonzó képet; az a függőség, amelyben az ország él, nem teszi lehetővé az ipar fejlődését. A lakosság egyáltalán nem hasonlít a németekre; inkább az ukránokra emlékeztetnek harcias külsejükkel és büszke tartásukkal. A királyi palotában dámák, a papság, tisztek, nemesek és főhivatalnokok váraoztak arra, hogy bemutassák őket a cárnak. Ófelsége a cár ez alkalommal elsőízben öltött huszár-uniformist, ami — mint a magyar nemzeti viselet iránti tisztelet megnyilvánulása — rendkívül megnyerte a magyarok tetszését. A magyar nemeség egyike a legragyóbbaknak Európában, ami a családok ősiségét, gazdagságát és hazájuk erkölcsihez és szokásaihoz való ragaszkodásukat illeti. Asszonyaik feketében, fejükön diadémmal, arcukon áttetsző fátyollal, melyet Olaszországban mezzarónak neveznek. Sohasem láttam együtt ilyen sok gyönyörű szép asszonyt. Ebéd után az udvar a Gellérthegyet kereste fel, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a Duna folyására. A hegytetőn csillagvizsgáló található, ahol *Reisenbach* híres tudós várt bennünket és bemutatta az asztronómiai műszereket. Szerény, nagytudású férfiú. A Gellérthegyről előtáruló panoráma azonban jobban érdekelt, mint a professzor magyarázatai; úgy éreztem, hogy csaknem az egész udvar osztotta véleményemet.²²

A palotába már nem tudtunk visszatérni, mivel bálra voltunk hivatalosak, ahol mindkét nem képviselői valósággal elárasztottak bennünket udvariasságuk és tiszteletük megnyilvánulásaival. Igen sok asszonnal folytattam beszélgetést, meg akarván ismerni nézeteiket. Minden várakozásomat felülmúlták, ami a jól-neveltséget illeti. Tiszta franciasággal beszéltek, ügyesen, okosan — az ember el sem tudja képzelni, hogy miként jutottak a műveltség ily magas fokára Európának eme távoli sarkában!

Az idő rövidsége miatt nem tudtam hosszasan elbeszélgetni a magyar nemesekkel, pedig szerettem volna komolyabb ismeretséget kötni velük; de közülük néhányan a nemes lelkekre jellemző nyíltsággal a kormányzásukkal

²¹ Vö. *Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből* id. h. 139—142. l.

²² Vö. *Kelényi B. Ottó*: A Pázmány Péter Tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. *A Historia* könyvtára, 3. füzet. Bp., 1939., 22., 1. és *uó*: A szent szövetségben egyesült uralkodók látogatása Bp.-en Bp., 1931. 20. l.

kapcsolatos különféle témákról folytatott beszélgetés során elébevágtak kíváncsiságomnak. Jóindulatuk megszerzésére egyetlen jogcímem volt — hogy orosz vagyok. „Ismeretlenek vagyunk Európában — mondotta az egyik — mivel a mi hazánkat vadnak és kulturálatlannak festik le; elhítetik, hogy nálunk nincs semmi figyelemreméltó, hogy sem népünk, sem intézményeink nem szolgálnak rá az érdeklődésre — sőt megnehezítik még a Magyarországra utazni óhajtók útlevelekérelmeinek elintézését is. Mi szigorúan ragaszkodunk őseinktől örökölt alkotmányunkhoz; nem tűrjük el, hogy azt a legkevésbé is megváltoztassák; nem járulunk hozzá kivételekhez, minthogy egyik kivétel a másikat hozza maga után és akkor jogaink elenyésznek. Azt kívánjuk, hogy kéréssel forduljanak hozzánk, de nem tűrjük el, hogy parancsolgassanak nekünk. II. József egy ízben utat akart építtetni egyik megyénkben és leírt a megye rendjeihez s ebben kifejtette, hogy milyen előnyök származnának az út megépítéséből a földművelésre és a kereskedelemre. Leírátát ezekkel a szavakkal fejezte be: „Látniuk kell, mennyire szükséges az út megépítése”. „Hogyan?” kiáltottak fel a rendek, „mi csak azt csináljuk, amit mi csinálni akarunk és nem akarjuk megépíteni az új utat, mivel nem vagyunk kötelesek arra”. Sok magyar méltóság, jóllehet felismerte a József által javasolt út hasznosságát, mégsem adta szavazatát az út megépítésére, mondván: „ha mi példát mutatunk erre, azt fogják gondolni, hogy megvesztegettek bennünket!”. K. tábornok, az egyik legokosabb osztrák generális, amikor meghallotta beszélgetésünk tárgyát, odalépett hozzám és azt súgta a fülembe: „Való igaz, hogy a magyar rendek a bécsi udvar valamennyi javaslatára először nemmel válaszolnak, de végül is mindig teljesítik az udvar követeléseit. Inkább az alkotmány betűjéhez, semmint szelleméhez ragaszkodnak. Így például 1809-ben megengedték, hogy az osztrák hadsereg Magyarországon állomásozzon és magukra vették a hadsereg élelmezését. Ehhez képest Magyarországra érkezett Koller tábornok, hogy letárgyalja a magyar kormányzattal a katonai kórházak ügyét, ám azt a választ kapta, hogy a magyarok élelmeznek ugyan a hadsereget, de betegekről nem volt szó s ezért a kórházak ügye nem tartozik rájuk. De nem volt nehéz bebizonyítani, hogy álláspontjuk nem egyéb szofizmánál. Még ugyanebben az évben megállapodás jött létre velük aziránt, hogy a háború tartamára szállást biztosítsanak minden osztrák katonai hivatalnok részére. A magyarok teljesítették a megállapodást, egészen a háború befejezéséig; de a hadműveletek befejezésekor, amikor a seregek kivonása megkezdődött, megtagadták a további beszállásolást azzal, hogy a megállapodás érvénye lejárt.”

Tizenötödikén meghívtak bennünket a Duna közepén fekvő úgynevezett Margitszigetre. Az egész udvar frakkot öltött és mi — az egybegyülekezett nép kendőlobogtatásától kísérve — útnak keltünk. Sokáig sétáltunk a szigeten létesített angol kertben és még sétáltunk volna, amikor azt közölték velünk, hogy előttünk fogják leszedni a szőlőt. Ebben a pillanatban a Magyarországon honos nemzetek gyönyörű viseletébe öltözött fiatal férfiak és nők — szám szerint ötven pár — jelent meg. Követtük őket a kertbe, ahol a párok szétoszlottak, népdalokat énekeltek és lementszettek a szőlőfürtöket. Majd bemutatták, hogy mi módon készítik a bort; beléptünk a tiszteletünkre emelt házba és az erkélyről láthattuk a szőlőszedésről érkező, parasztnak öltöztetett emberek visszatérését. Megkezdődött a népi tánc, melynek befejezése után virágzóan fiatal leánykák virágfüzérrel díszített nagy kosarat hoztak, tele szőlővel és egyikük felköszöntötte uralkodónkat. Ezt követőleg az erkéllyel szemben levő fasor felől kilépett húsz kisfiú és húsz kisleány, mind huszáröltözetben, akik nagy fontoskodva lejtették a magyar táncot, majd balettet mutattak be. Ezután a parthoz sétáltunk; az átkelésünkre szolgáló hajókat a szövetséges hatalmak zászlai díszítették. Csodálatos őszi időjárás kedvezett kirándulásunknak, mellyel mindenki a legnagyobb mértékben elégedett volt. Egyetlen európai udvarban sem értenek any-

nyira a multság és szórakozás megszervezéséhez, mint az ausztriaiban. A Margit-szigeten nem volt több tizenöt embernél — s ezek közül hárman a világ leghatalmasabb uralkodói — de a falusi ünnepséget olyan nagyszerűen készítették elő, hogy feszességnék, mesterkélt ségnék nyomát sem leltem; mindenki egyformán vidám volt.

Hat orakor gróf Sándor²³ bálján jelentünk meg; a gróf palotája párisi ízlésről tanúskodik. Itt találtuk az egész nemességet, mely szüntelenül azt a kívánságát hangoztatta, hogy a cár hosszabbítsa meg magyarországi tartózkodását. Az az őszinteség, mellyel a legtisztelteméltóbb személyek velem beszéltek, mind jobban magához láncolt engem és az a gondolat, hogy rövidesen el kell tőlük búcsúznom, még hozzá minden valószínűség szerint örökre, valósággal felzaklattott. Tizenhatodikán reggel utaztam el a magyar fővárosból, ahol a lehető legkellemesebb napokat töltöttem.”

Az 1793-ban született *Pjotr Ivanovics Keppen* (1793—1864)²⁴ 1822 május 13-án érkezett a fővárosba, ahol három hetet töltött a nevezetességek megtekintésével, vezető tudósainkkal folytatott beszélgetésekkel. Keppen irodalomtörténész, régész, szlavista, statisztikus, geográfus és etnográfus volt egy személyben, polihisztor a javából. Pesti — mindmáig kéziratban fekvő — feljegyzései e tudományágak művelésének jegyében íródtak; ezért csak azok összevont közlésére szorítkozunk s csupán a fővároshoz szorosabban fonódó részleteket ismer-tetjük szó szerinti fordításban.

Elő útja a könyvesboltba vezet. „Itt megvásároltam a Korabinsky-féle „Magyarország kis atlaszát” és megtudtam, hogy Lipsky térképe, melyért úti-társam a bécsi Artaria-cégnél 175 forintot fizetett, itt nemrég 70 forintért kelt el, a budai egyetemi nyomdában pedig 60 forintba kerül. Megvásároltam ezen-kívül Joseph Leyrer: Die Stadt Pesth und ihre Gegend c. művét, Franz Schamstól a Vollständige Beschreibung der Kngl. Freystadt Pest in Ungarn c. munkát, Marton József németek részére írt magyar nyelvkönyvét, továbbá Pest 1821. évben és Buda 1882. évben kiadott térképét. Este meglátogattam Schedius²⁵ professzort, akihez ajánlólevelet kaptam Bethlen Elek²⁶ és Majláth János²⁷ grófoktól. Rendkívül szívesen fogadott s azonnyomban elkezdünk beszélgetni Magyarországról”. Először Kitaibel Pál botanikai könyvével kapcsolatosan kér felvilágosítást Schediustól, majd a Duna hidrológiai sajátosságainak megbeszélése után rátérnek a régiségekre.

Másnap Horvát István²⁸, a múzeumi könyvtár őre fogadta. Először numizmatikai könyvekről cserélnek eszméket, majd az orosz utasa könyvtárigazgató kalauzolása mellett ismerkedik a két város nevezetességeivel. „Ebéd után különböző városi kertekben voltunk, előbb a budai oldalon az ún. Neuer Maierhofban majd a pesti oldalon a Stadtwäldle-ben, ezt követőleg az Orczy-kertben jártunk, végül pedig a Belezna-kertben hallgattuk az itteni legjobb nemzeti muzsikust, a cigány Bihari²⁹ hegedűjátékát. Bihari különleges tehetséggel képes rögtönözni hangszerén; muzsikája különösen akkor ragadja el az itteni lakosságot, amikor magyar nemzeti dalokat játszik variációkkal”.

15-én reggel ismét Horvát Istvánnal találkozik és hosszasan beszélgetnek a

²³ Vö. *Lestyán S.*: Pest-budai regélő. Bp., 1940., 118. l.

²⁴ Irodalomtörténész, régész, statisztikus stb. — Vö. *Tardy L.*: P. I. Keppen 1822. évi pesti naplójából. OSZK. évkönyve 1963—1964. Bp. 1966. 241—246. l.

²⁵ Schedius Lajos (1768—1847) egyetemi tanár, író és esztéta

²⁶ Bethlen Elek (1771—1841) történész, nemzetgazda és színműírő

²⁷ Majláth János (1786—1855) aulikus történetíró, publicista és költő.

²⁸ Horvát István (1784—1846) egyetemi tanár, történész, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője.

²⁹ Bihari János (1769—1827) hegedűvirtuóz és zeneszerző.

magyar nyelv sajátosságairól. Ezután „felkerestem a luteránus templomot, ahol szláv nyelvű istentiszteleten vettem részt. Latin, ill. német betűkkel nyomtatott énekeskönyvet használnak; az istentisztelet szlovák nyelven folyik. Az istentiszteleten az első renchez tartozó személyek is résztvesznek; maga a nádor felesége is, aki született württembergi hercegnő”. Beszélgetett a lelkésszel, aki elmondja, hogy egyházközsége 4000 főből áll és 1727-ben alakult meg.

„Ebéd után a budai oldalon hegyek között fekvő Auwinkelt kerestük fel. Igen kedves hely, ahonnan felkapaszkodtunk a hegyre, innen láttuk Pestet, Budát, az őket elválasztó Dunát és a Gellérthegyet, melyen az obszervatórium áll. Este a színházban voltunk, ahol a Bűvös Vadászt láttuk, meglehetősen jó előadásban”.

Május 16-án reggel a Nemzeti Múzeumot keresi fel. Leírását mellőzi, utal a megfelelő forrásmunkákra. „A könyvtárat Széchényi Ferenc gróf alapozta meg 40 000 kötetre rugó ajándékával; a Nemzeti Múzeum segédkönyvtárának funkcióját tölti be. A kormányzat szinte semmit sem költ a múzeum fenntartására és annak minden tárgya magánszemélyek áldozatkészségéből került oda, azonban ennek ellenére igen figyelemreméltó, jelentős anyaggal rendelkezik.”

Ezután két napot a római kőtár tanulmányozásának szentel; hosszú lapokon keresztül foglalkozik a Mithrast ábrázoló nagy bas-relieffel és egyéb emlékekkel. Majd a magyarok származását vitatja meg Horváttal, akinek fantasztikus elképzelései (parthus-pártos stb.) rendre helyet kapnak az orosz tudós naplójában. A magyar nyelvvel éppen csak ismerkedő Keppen jó néhány oldalon át foglalkozik Horvát délibábos szófejtéseivel, naiv őstörténeti elgondolásaival.

„Május 19-én reggel a múzeumba mentem és a könyvtárban Ptolomaeusz-szal foglalkoztam. Odalépett hozzám Jankovics³⁰ úr, itteni földbirtokos, a kiváló régiséggyűjtő és ebédre hívott meg, melyen Horvát úr is megjelent.” Keppen ezután leírja Jankovics nevezetesebb régiségeit, műkincseit. Jankovics és Horvát kalauzolása mellett megismerkedik a múzeum kéziratgyűjteményének nevezetesegeivel.

Még ugyanezen a napon az egyetemi könyvtárral és annak igazgatójával, Schwartner Mártonnal³¹ ismerkedik meg. A könyvtár állománya 60 000 kötetből áll; itt találhatóak a különféle tudományos társaságok kiadványai, többek között az Orosz Tudományos Akadémia utóbbi években megjelent közleményei.

Másnap az obszervatóriumot keresi fel. Először szakszerűen leírja felszerelését, majd így folytatja: „az innen feltáruló panoráma egyike a legszebbeknek a világon. Buda és Pest egy pillantással áttekinthető, a közöttük felségesen hömpölygő Dunával és az utasok azt állítják, hogy csak képekben láthat az ember maga előtt ehhez hasonló csodálatos képet”. Revelhez és Jaltához is hasonlítja, de a Gellérthegyről szerinte szebb a kilátás.

Délután Gennadij pap, az ürömi sírkápolna lelkésze megmutatja neki Alekszandra Pavlovna kriptáját, majd ismét a numizmatikai gyűjteményben és a könyvtárban folytatja munkáját.

De tudományos tevékenysége mellett élesen megfigyeli a város mindennapi életét is, mint arról jegyzetei tanúskodnak:

„Pest lakosai a bécsieknél nem kevésbé szeretik élvezni az életet, de a bécsiek — úgy tűnik — nagyobb mértékletességet tanúsítanak. — Esténként a városi kertek megtelnek minden rendű és rangú vacsorázó emberrel. A Beleznay-kertben, ahol az estebédjüket elköltők társaságában néhányszor teáztunk, mintegy száz ember ült, ezenkívül körülbelül ugyanannyi az egyszerű népből, akik Biharinak,

³⁰ Jankovics Miklós (1773—1846) történész, régész, műgyűjtő.

³¹ Schwartner Márton (1759—1839) egyetemi tanár, az egyetemi könyvtár igazgatója, történész és statisztikus.

a rendkívül kedvelt cigánymuzsikusnak zenéjét hallgatták. Ám mindez csak ártatlan mulatság. Menjen csak ki este tíz óraker vagy később az utcára és máris újból és újból suttogó hangok állítják meg. Amott egy szépen öltözött fiatal leány szólítja meg: *Gehen Sie nicht so schnell, gehen Sie mit mir. . . wollen Sie nicht?* — Ha folytatja útját, egy lámpást tartó fiú lép önhöz és engedélyt kér arra, hogy kalauzául szegődhessen. . . egy gyönyörű, egészséges, üde 15 éves kislányt ismer, aki nem kíván az utcán csatangolni. . . micsoda fenkölség! Ezeket a leányokat néhány öregasszony tartja és — hogy jövedelmük minél nagyobb legyen — gyakran ezekkel egy szobában is alszanak és az asszonyosság csak akkor távozik, ha a fiú odavezette a vendégeket. — Rendkívül nagyszámú pince-lebűj is van Pesten. Ha valaki kíváncsiságból meg akar nézni egy ilyet, föld alatti birodalomba kell leszállnia, melynek bejáratánál ott áll őrt egy bajadér, mosolyog, nevet . . . és hivogatóan mutat lefelé . . . lent pedig a legalja feslett nők egy képviselője lép önhöz, tapogatja, mindenképpen tetszeni igyekszik és felizgatni a belépőt . . . szobájába, inkább úgy mondhatnók cellájába invitálja . . . ön pedig jól vigyázzon a zsebére és ne sajnáljon odaadni neki egy forintot, hogy megváltsa magát ettől a lelki és erkölcsi gyötrelmetől. Viszont Pest városában van egy tiszteletreméltó dáma, aki maga vigyáz a kékvérűek szexuális életére, vagyis akinél a napnak csaknem minden szakában lehet leánykákat találni (itteni polgárlányok, *Burgers—Tochter-ek*), akiknek egészségét ellenőrzi és akiket ő maga mutat be minden egyes gavallérnak; általában ez a nemesemberek megszólítása, akik tíz és huszonöt forint közötti összeget fizetnek a bebocsátásért. *Viczai Teréz* asszonyosság a fogadók londonereivel jó kapcsolatot tart és minden bizonnyal rendszeren megjutalmazza őket, amiért az átutazó vendégeket odakalauzolják. Vajon milyen módon szórakozhatnak nappal ezek a tisztes polgárok, akiknek leányai séta ürügyével lépteiket ehhez a hölgyhöz irányítják? — Vajon nem ő volt a szomszédunk a színházban, amikor *Mozart Varázsfuvoláját* adták. Mindenesetre tény, hogy egy hölgy ült mellettünk, és így szól hozzám: nézze meg jól ezt a színésznőt, eléggé csinos! majd amikor kiléptem, meghívta magához *A. Sz.-t*³², útitársamat és barátomat. . . A hölgy mintegy harmincöt észtendős. A férfiak nem mondhatók éppen a hűség mintaképeinek, feleségeik viszont a maguk részéről ezt tökéletesen lekvittelik.

Buda ezzel szemben sokkal tartózkodóbb. A lakosság jámborabb és nem ilyen kicsapongó; viszont jó néhány pesti lakos ott tartja szeretőjét. Két héttel Pünkösdöt követően láttuk a szentháromságszobor körül — melyet gyertyákkal világítottak ki — *összegyűlt népet, amint egyházi énekeket zengett*”.

Délután *Schams Ferenc*³³ társaságában *Aquincumot* keresi fel, ahol főleg az amfiteátrummal, a vízvezeték és a fürdők romjaival, valamint a mozaikpadozat maradványaival foglalkozik — ez utóbbiakat részletesen le is írja és be is rajzolja naplójába. Hazafelé tartva megtekinti „az óbudai zsinagógát, melyet az utasembernek okvetlenül látnia kell. Architektúrája egyszerű és mégis fenéges. Bár minél jobban hasonlítanak a templomok e zsinagógához. Egyedül egy hollandiai zsidótemplom múlja felül az óbudait. Innen a Dunán átkelve bejártuk a Szent Margit-szigetet. Ez a Buda-környék legszebb kertje. Az egész sziget, amelyen néhány falu és monostor volt valaha, most kert, melyben azonban tilos sétálni azóta, hogy a város lakói annyi mindent tönkretettek itt és illetlenül viselkedtek, kitépték a virágokat, letörték a faágakat stb. Most a szigeten való kiszálláshoz engedélyt kell kérni a nádortól vagy az udvarmesteri irodától. De a rendszeren felöltözött ember számára a budai oldalról a révátkelés nem okoz annyi nehézséget, mint a pesti oldalról.”

³² Alekszej Szergejevics Berezin (1801—1824) író, útleíró.

³³ Schams Ferenc (1780—1839) gazdasági szakíró, Pest és Buda monográfusa.

Nagy örömeire szolgál, hogy olyan műalkotás is szeme elé került, mely az orosz történelemmel kapcsolatos. Jankovics Miklós gyűjteményében egy festményre bukkant, mely egy moszkvai fogadást — feltehetően a magyar követségét — ábrázolja a XVI. századból. A festményt rendkívül alaposan leírja. Naplójának szélére vezetett utólagos feljegyzése arról tanúskodik, hogy Rumjancev Nikoláj Petrovics gróf, a nagy orosz műgyűjtő meg akarta vásároltatni a képet, de a Jankovics Miklós által megjelölt vételárat — 700 cservonyecet — túlzottnak találta.

Május 24-én néhány életrajzi adat kíséretében feljegyzi, hogy kik keresték fel pesti szállásán. Első helyen Kovachich József Miklóst³⁴ említi, „aki éppen ezekben a napokban vette kézhez a Sándor cár által küldött briliánsgyűrűt, melyet a megküldött diplomatikai munka elismerésül kapott”. Jaksics Gergely³⁵ és Kollár János³⁶ után Palacky Ferencet³⁷ nevezi meg, aki „ez idő szerint a Csuzy-család gyermekeinek nevelője a komárommegyei Csuz községben”.

A nap jórészt a múzeum ásványtárában tölti, ahol Sadler József³⁸ professzor, a gyűjtemény őre kalauzolja. Keppen — Sadler előadása nyomán — meggyéknént sorolja fel a nevezetesebb ásványi előfordulásokat és részletesen ismerteti a gyűjtemény nevezetességeit.

Ezután ismét Horvát Istvánnal folytatott nyelvészeti eszmecseréjének érdekesebb mozzanatait rögzíti (a perzsa—magyar „nyelvrokonságról” stb.), majd Döbrentei Gábor³⁹ egészíti ki az orosz tudós ismereteit a magyar nyelvről és nyelvjárásokról, valamint a „Buda” városnév eredetéről.

Végül a magyar jogrendszer főbb vonásairól emlékezik meg pesti naplója utolsó oldalán, majd az orosz tudós folytatja magyarországi utazását Pécs irányában.

Keppen után *Demidov Anatol*⁴⁰ herceg, diplomata, történész és statisztikus a főváros soron következő orosz leírója. Hosszú utazását megörökítő díszmunkájában egy fejezet erejéig foglalkozik Magyarországgal s ezen belül emlékezik meg 1837. évi pest-budai benyomásairól.

„Július 4-én délután megérkeztünk Ofenbe, helyesebben Budára, ebbe az igazi magyar városba, mely várfoka magasságából látja maga körül elterülni azt a négy elővárost, amelyek egészen a Dunáig ereszkednek le — míg a folyam bal partján Pest tárja fel nagyságát, az új város minden gazdagságát és fényűzését. Buda imponáns látványt nyújt, mely híven mutatja, hogy a hosszú időn át szerencsés, erős és független történelmi Magyarországnak a megszemélyesítője. A rómaiak alatt Sicambriának nevezték és a hagyomány szerint mai nevét Attila egyik fivérének, Budának emlékére nyerte. Bármint is volt, Buda fennmaradt, hogy hirdesse Magyarország hősi történelmét, mely kezdődik Árpád honfoglalásával, folytatódik házának huszonhárom királyával és az Anjou-család uralkodóival, majd II. Ulászlóval, aki kódexbe foglalta a törvényeket és végződött II. Lajossal, kinek 1526. évi mohácsi elestével egyúttal a régi magyar monarchia is elesett.

A törvényes fejedelmektől megfosztott Buda több mint másfél száz esztendőn át török uralom alatt állt s ma is viseli ennek az erőszakos birtoklásnak nyomait.

³⁴ a 13. sz. jegyzetben szereplő Kovachich Márton György fia (1798—1876), jogtörténész.

³⁵ Jaksics Gergely (1781—1824). — esztergomi születésű őshazakutató, költő, Puskin első magyarra fordítója.

³⁶ Kollár János (1793—1852) pesti ev. lelkész, szlovák költő.

³⁷ Palacky Ferenc (1798—1876) cseh történétíró és politikus.

³⁸ Sadler József (1791—1849) botanikus, orvosprofesszor.

³⁹ Döbrentei Gábor (1786—1851), a MTA titkára, műfordító, irodalomtörténész és nyelvész.

⁴⁰ Demidov Anatol Nikolajevics hg. (1813—1876).

Erről tanúskodnak fürdői, melyek teljesen keleti jellegűek; de minaretekhez hasonló fém harangtornyaik is. De miután a tébolyult győzteseket sikerült kiűzni a meghódított részekről, összefogott az egyház, a királyság és a magyar nemzet minden kiválósága, hogy a szentelt falakat visszahelyezzék régi állapotukba. Buda kincstárában őrzik Szent István koronáját, országalmáját és jogarát. Buda a királyság nádorának és az egyházi főméltóságoknak székhelye s miután a Habsburg-ház örökösödési jogát elismerték, visszanyerte a jól megérdemelt királyi főváros címet.

Kevés város dicsekedhetik olyan fekvéssel, mind Buda és Pest, a széles-sodrú Duna által elválasztott két, de mégis egy és ugyanazon város. Pest 60 000 lakosú, lármás és nagyforgalmú, tetterős, dolgos, nagyratörő város, mely többet termel, mint amennyit fogyaszt. Utcái szépek, rakpartjai szélesek, kereskedelme napról napra növekszik, épületei pedig jó ízlésről tanúskodnak.

Alig volt még időm a nevezetesebb városrészek néhány utcájának és a kiemelkedő műemlékeknek megtekintésére, amikor jelentették nekem útitársaim megérkezését; ők ugyanis a Pestre való utazásra a festőibb dunai utat választották. A háromnapos hajóutazástól fellelkesülten szálltak partra.”

Ezzel *Demidov* félbeszakítja saját pest-budai impresszióinak ismertetését és néhány oldalon keresztül ezeknek a hajón érkezett útitársainak beszámolóját közli: „Hajótulajdonosunk szótartó volt és a harminchatodik óra elteltével meglepődve és elragadtatással pillantottuk meg azt a felemelő és felséges panorámát, amelyet a széles Duna által elválasztott két város — Buda és Pest — nyújt.

Kihajózásunk a pesti parton nem történt minden nehézség nélkül a számtalan hajó és a nyugtalan, tolakodó népesség miatt, mely a rakpartot ellepte. Kifizettük hajósgazdánkat, aki mindannyiunkat az ő francia mondatával búcsúztatott: „Adieu mon bon ami”. Ugyanekkor fogadtuk muzikus-útitársaink alázatos hálálkodását, akiknek általunk már kiévezett műsora ezentúl a magyar füleket fogja gyönyörködtetni. Mi pedig egy nagy és gazdag városhez méltó, nagyszerű épületekkel övezett rakparton elindultunk a város felé. Kevés idő múltán csatlakoztunk *Demidov* úrhoz, aki néhány órával előttiünk érkezett meg”.

Most ismét *Demidov* veszi át a szót: „Másnap, július 5-én az I. Ferenc gőzhajón mind egybegyűltünk és ködös égbolt alatt hagytuk el a várost. Napfelkeltével az idő csakhamar jobbra fordult.

Elhagytuk hát ezt a nemes fővárost, anélkül, hogy ágyúink Magyarországnak öreg és új fővárosát, ezt a két, korban, szokásokban és külsőben egymástól annyira eltérő várost üdvözölték volna. Buda uralkodik ifjú testvére felett, melynek minden kedves szépsége ellenére is meg kell adnia az idősebb testvér részére kijáró tiszteletet. Ha az egyik a kereskedelem és a haladás eszméinek a városa, a másik viszont a történelemé, a monarchiáé, a nemességé; az a város, mely annyit harcolt és szenvedett, mielőtt túlparti szép és fényűző ifjú vetélytársa kiemelkedett volna az ő védelmező árnyékából. Buda a nemes múltat képviseli, Pest pedig a mai magyar népnek a kifejezője és elmondhatjuk, hogy a híd, amely a két várost egyesíti — jelképe az ország mai politikai állapotának. Ez az öreg híd már nem elégíti ki a forgalmat s ezzel mind a két fél egyetért; ámde Buda ellenzi egy új híd építését. Íme az oka: a régi hídon a vámot csak a nép fizeti, míg a nemesség mentes ez alól. Azonban — s ezt mindenki érzi — az új hídon ez a kiváltság már megszűnne. A hídvám már nem fog különbséget ismerni nemes és polgár között, mert az országgyűlés irányzata a közbevételeket illetően az általános teherviselés felé fordult. Buda mégis ellenáll, hogy ezzel régi kiváltságai elenyészését még kis időre elodázhassa.

Egy órán belül mindkét város eltűnt szemünk elől; a Dunát mindkét oldalról a végtelen, egyhangú síkság övezte.”

Az ezt követő pest-budai feljegyzések leíróértéke már jóval csekélyebb, mivel szerzőik kizárólag szlavisztikai kutatás és tudományos érintkezésvétel céljából keresték fel, vagy inkább ejtették útba a fővárost és ehhez képest nem sok figyelmet fordítottak a nevezetességek leírására, személyi benyomásaik közlésére.

*Bodjanszkij O. M.*⁴¹ (1808—1877) orosz szlavista a Moson-, Győr-, Komárom- és Esztergom megyei szlávok meglátogatása után Szentendre közbeiktatásával 1839 februárjában érkezett Pest-Budára: „E két városban, a magyar királyság központjaiban szabad tér kínálkozott tevékenységem és vizsgálódásaim számára”. Mindenekelőtt felveszi a kapcsolatot a pesti szerb Maticával, Arnót Antallal,⁴² a budai szerb újság szerkesztőjével, Milutinovics Simonnal,⁴³ a neves szerb költővel és természetesen Kollár Jánossal, akikkel tudós beszélgetéseket folytat: „Majd felkerestem az itteni egyetemet, az egyetemi könyvtárat, az egykori Jankovics-múzeummal egyesített Nemzeti Múzeumot, gróf Széchenyi válogatott művekből álló könyvtárát; ez utóbbi jó néhány szláv ritkaságot foglal magában”. Ezek ismertetése után folytatja az általa megtekintett intézmények futólagos felsorolását: „megtekintettem a hatalmas budai nyomdát, az Ausztriai birodalom legnagyobb ilyenmű intézményét és az egyetemi könyvesboltot. Ez idő szerint a nyomda tulajdonában áll a boldogult Katanchich Mátyás Péternek,⁴⁴ a szláv régiségek halhatatlan kutatójának teljes kéziratok hagyatéka.” E kéziratok felsorolása után már csak Fűredyvel⁴⁵, a vak budai zenevirtuózzal való találkozását említi meg, majd sorait azzal zárja, hogy „pesti és budai tartozkodásom igen sok szempontból rendkívül hasznos volt számomra”.

Pest-Buda következő nevezetes orosz vendége *I. I. Szeznyevszkij*,⁴⁶ (1812—1880) a kiváló filológus 1841. november 18-án, a „Zrinyi”-gőzös fedélzetén pillantotta meg a két testvérvárost. Szemléletesen írja le az akkori dunai hajóutazás kényelmetlenségeit, kedves furcsaságait, útitársait. „Társaságunk feletébb tarka volt, egy-két gróf, néhány egyszerű nemes, kereskedők, bizonytalan foglalkozásúak, néhány hölgy. A társalgás német, magyar, francia, olasz, angol és szerb nyelven pergett. Kíváncsiságom arra sarkallt, hogy igyekezzem behatolni Magyarországot, a magyar nyelv és irodalom rejtelseibe és ez felém fordította a magyarok rokonszenvét; a gavallérok és dámák annak örömére, hogy egy orosz ember érdeklődik a magyar nyelv iránt, mind oktatóimmá szegődtek. — Korán reggel kiléptem a hajóról és szállást foglaltam az Angol Királynőről elnevezett szállodában. Egy órával később már Kollár Jánosnál voltam; az egész reggelt nála töltöttem. Este a magyar teátrumban voltam, ahol a Borgia Lucrezia című dalmű előadását hallgattam meg. Karl kisasszony nagyszerűen énekelt, a zenekar is tökéleteset nyújtott. A színház igen szép és nagy, a nézőtér tele volt. A magyar nyelv azonban egyáltalán nem illik az operához. Tizenkilencedikén reggeltől Kollárnál tartózkodtam, nála is ebédeltem; ebéd után Pavlovicsot⁴⁷ kerestem fel, a szerb újság kiadóját és vele együtt tekintettem meg a német színház előadását. A Pranicznica című drámát adták, Grün asszony igen jó volt szerepében. Tegnap reggel Kollárral és Szubboticscal,⁴⁸ a Szerbszkie Letopiszi

⁴¹ Moszkvai egyetemi tanár.

⁴² „Poznato Strazilevo” (A felismert ijesztető) c. szindarabja 1835-ben Budán jelent meg. Több munkát fordított oroszról szerbre.

⁴³ Milutinovics Simon (1791—1847) szerb író, néprajzkutató és történész.

⁴⁴ Katanchich Mátyás Péter (1750—1825) pesti egyetemi tanár és könyvtáros.

⁴⁵ Fűredy László (1794—1850) a pesti Vakok Intézetének tanára, polihisztor.

⁴⁶ Ukrán szlavista, a harkovi egyetem tanára, az oroszországi szlavisztika egyik megalapítója.

⁴⁷ Pavlovics Tódor (1804—1854) szerb jogász és publicista, a magyarországi szerb hírlapírás központi alakja.

⁴⁸ Szubotics János (1817—1886) szerb író és politikus, ezidőben pesti ügyvéd.

kiadójával tárgyaltam; ebéd után újból velük voltam. Tegnap felkerestem az egyetemi könyvtárat, amelynek könyvvállománya 80 000 kötetet tesz ki; olvasóterme van, de túlságos renddel nem dicsekedhetik; a kéziratokat lakat alatt őrzik s legfeljebb megmutatják azokat, de olvasásra nem adják ki.

Pest gyönyörű város; Bécs, Prága és Triest után az általam látottak között a legszebb. Az utcák tágak és egyenesek, kövezettek, akárcsak Bécsben; a házak szép stílusban épültek, főleg a dunapartiak. A Duna — felséges folyam. Pesttel átellenben Buda tárul elénk; a hegyen a vár emelkedik, alatta a város terül el és hosszan nyúlik el a parton. A két várost hajóhíd köti össze, ugyanúgy mint Péterváradot Újvidékkel. Sajnos az idő nagyon kedvezőtlen s ez akadályoz a város alapos bejárásában.”

November 24-ről csak annyit jegyez fel Szreznjevszkij, hogy „a görögkeleti püspöknél ebédeltem. Elkísért szállásomig és fel is jött hozzám. Meglehetősen képzett, szeretetreméltó ember.”

Másnap Szreznjevszkij visszautazik Bécsbe, azonban a következő év tavaszán, május 8-án újból megjelenik a fővárosban. Ismét az Angol Királynő-ben száll meg. Pavloviccsal és Szubboticcsal reggelizik, Kollárral és Dolezsálekkel⁴⁹ ebédel, majd együttesen útrakelnek: „a Budától egy órányira fekvő Ürömöt látogattuk meg; itt nyugszik Alekszandra Pavlovna, a nádor boldogult hitvese. Ez a falu hegyek övezte völgyben fekszik; a falu szélén, kertek között áll a kis-méretű, de gyönyörű architektúrájú, márványból és terméskőből épült sírkápolna. Valamivel távolabb a templomi énekesek háza; még távolabb Amfilohij atyának, a lelkésznek a laka. A lelkész éppen aludt, amikor odaérkeztünk; egy *Marszov* nevű templomi énekes volt a vezetőnk a kápolnában. A miseruhák, a kehely, a miseedények, az evangélium, a velum-ok káprázatosan pompások. A kápolna alatti csigalépcsőn ereszkedtünk le. Itt málnaszínű bársonytól borított rézkoporsót látunk, melynek belseje egy másik, brokátfedte koporsót foglal magában; ebben nyugszik a halott. Az egyik kulcsot a főherceg őrzi, a másikat a lelkész és a koporsót csak a lelkész személyében beálló változás esetén nyitják fel, megsejmlés céljából. Minden vasárnap és a nagyobb ünnepeken misét mondanak. Ha a vidéket katonai események fenyegetik, úgy a holttestet átszállítják a budai várba (erre eddig mindössze két ízben került sor). Miután tiszteletünk adóját leróttuk a hamvak előtt, felkerestük a lelkészt. Nevemet ismerte az újságok hasábjairól. Igen rokonszenves ember: kellemes órát töltöttünk nála. Immár tizenegy éve működik itt és kezdi felejtetni az orosz nyelvet; kiejtése ugyan tiszta, de keresi a helyes kifejezéseket. Szívében nemcsak orosz, de szláv érzelmű is.

Hazatértünk és este ismét színházba mentünk. Az Ördög Róbertet adták; Izabella hercegnőt a bécsi Hasselbart⁵⁰ énekelte, felülmúlhatatlanul. Még sohasem hallottam, hogy valamennyi futamot ilyen művészien és természetesen szólaltatta volna meg, mint most. Bertram — Draxler alakította — szintén jó volt. A többi szereplőt közepesnek találtam; a zenekar kiváló teljesítményt nyújtott; a karmester a fiatal Slavik volt, a Dolce néven ismert hírneves Slavik fivére.”

Lényegét tekintve ezzel be is fejeződnék Szreznjevszkij pest-budai feljegyzései; utolsó előtti itt töltött napjáról csak ennyit ír: „Magyarországon — mint a könyvesboltban elmondották — mintegy háromszáz angol él, akik a magyar lakosság körében elhintik az Oroszország elleni gyűlöletet. Így aztán félnek

⁴⁹ Dolezsálek Antal József (1799—1849), a pesti Vakok Intézetének csehországi születésű igazgatója.

⁵⁰ helyesen: Hassel-Barth, bécsi operaénekesnő.

tőlünk.” Az utolsó napon meglátogatja Holly⁵¹ kiadóját, Hamulják Márton⁵² majd ismét hajóra száll és másnap már Rummy Károly Györggyel⁵³ találkozik Esztergomban.

A Pesten járt orosz utazók sorát — a szabadságharc előtt alig két esztendő — V. I. Grigorovics⁵⁴ (1815—1876) zárja le, akit azonban a szakmai jellegű megbeszélések teljesen lefoglalnak és csak sürgönystílusban mond néhány szót a magyar fővárosról. Grigorovics is szlavista volt, aki a magyarországi szláv nyelvjárásokat kutatta. Két ízben is megfordult Pesten: először — 1845 végén — Szedről érkezik ide: „Magyarország fővárosába érkezve nem késlekedtem tiszteletemet leróni Kollár János lelkésznel, akinek nevével jogosan dicsekszik a cseh irodalom. A nagy költő kiütemezett figyelmével és utazásom során először jutottam a szláv nyelvtudományt és régiségeket illetően a lehető legtudományosabb útmutatásokhoz. Pesten, mint ismeretes, szerb társaság működik, az ún. Matica. Ennek titkára, Pavlovics úr megmutatta a társaság nevelőintézetét és könyvtárát. Ennek során szerencsém volt megismerkedni a Pesten megjelenő szerb újság és folyóirat kiadójával, néhány szerb irodalmárral, akiknek sorából hadd emeljem ki Szubbotics úr, az ismert szerb költő nevét. Időztem az egyetemi könyvtárban is, melynek könyvtárosa, Schedel úr⁵⁵ igen jóindulatúan fogadott és ismertette a könyvtár állományát s kézirat-ritkaságait. Miután megtekintettem Pest és Buda nevezetességeit, Győrön és Pozsonyon keresztül Bécsbe utaztam, ahová 1846. január 1-én érkeztem meg.” Másodszorra 1846. szeptember 23-án érkezik Pestre, ezúttal Újvidékről. „Újból tiszteletemet tettem a fáradhatatlan Kollárnál, felkerestem a Maticát s annak titkárát, Pavlovics urat, valamint Schedel urat, a Magyar Tudományos Akadémia titkárát és tisztelegtem Atanackovics Pavel⁵⁶ atyánál, a budai püspöknél.”

*

Tíz, a régi Pest-Budával foglalkozó, a hazai olvasó előtt javarészt ismeretlen leírással, útijegyzettel ismerkedtünk meg. Közülük a legkorábbi 1723-ból, a legkésőbbi 1846-ból maradt reánk. Más és más korok, társadalmi osztályok képviselőinek különféle felkészültséget, szemléletet és íráskészséget reprezentáló írásművei ezek, melyeket csupán egyetlen összefoglaló kapocs szorít laza egységbe: hogy ti. szerzői az akkori orosz birodalom fiai voltak, katonák, papok vagy tudósok, akik vagy szolgálati úton, vagy a megismerés vágyától hajtva járták be hazánkat s ismerték meg Budát és Pestet. Egyiknek sem volt fő úticélja Magyarország, vagy éppenséggel a két Duna-parti testvérváros, hanem csupán átutazóban, egy nagyobb utazás közbenső szakaszának tartamára tartózkodtak hosszabb-rövidebb ideig nálunk.

Ez a nagyon is változatos képet mutató szerzői együttes azonban mégis lényeges pontokban hasonlóságokat mutat fel. Valamennyien Pest-Buda barátai válnak (még az osztrák várparancsnokság által eltanácsolt Grigorovics — Barszkij is), felismerik a két testvérváros előtt álló hatalmas jövőt, a nagyvárosiasodás világosan mutakozó jeleit és a nemzeti kultúra terén elfoglalt kiemelkedő helyét. Hasonlítanak egymásra abban is, hogy zömmel írói pályájuk kezdetén

⁵¹ Holly János (1785—1849) szlovák költő és műfordító.

⁵² Hamulják Márton (1789—1859) helytartósági tanácsos, a szlovák irodalmi almanach kiadója.

⁵³ Rummy Károly György (1780—1847) író; ebben az időben az esztergomi jogakadémia tanára.

⁵⁴ Orosz tudós, szláv filológus.

⁵⁵ Schedel Ferenc (1805—1875), 1828-tól: Toldy Ferenc; író, irodalomtörténész, a MTA főtitkára.

⁵⁶ helyesen: Atanacković Plato (1788—1867)

álló ifjú tollforgatók, akiknek látása, ismeretanyaga még nem teljes és horizontjuk még nem mindent átfogó. Egységesek nagyjából abban is, hogy elsősorban a szláv-ság kutatása, vagy legalábbis a határokon túli rokonok megismerése jelenti számukra az eredeti kiindulási pontot; nagyobb részük azonban ez elsődleges cél mellett egyenlőrangú ismeret — és élményanyagra bukkan Budán és Pesten. Pravoszláv előjelű, szláv töltésű szellemi — és érzésvilágukkal sokkal otthonosabban mozognak a magyar világban, mint általában a nyugati utasok. Sehol sem találkozunk náluk a nyugati útleíróknál nem ritka lélektelen közönnyel, vállveregető lenézéssel vagy szűkkörű prakticista korlátok közé szorított ismeretközvetítéssel, hanem rendszerint ösztönösen objektív látásmódba ágyazott élénk, univerzális érdeklődés sugárzik soraikból. Kevésbé érvényes ez a múlt század közepét közvetlenül megelőző évek kizárólag szlavista érdeklődésű utazóira, bár ezek már mint tudományosan felkészült kutatók jelennek meg körünkben. Tekintetük azonban *kizárólag* a szláv szempontból jelentős személyekre, ill. nevezetességekre irányul és sajnos ittlétüket nem használják fel arra, hogy a nem szláv Pestet és a nem szláv Budát is megismerjék. Pedig Keppen és a többi korábbi orosz útleíró nagyszerűen megmutatta, hogy a konkrét tudományos cél követése egyáltalán nem kívánja meg a teljes kép, az egyetemesebb ismeretek megszerzésére irányuló törekvések szükségszerű kiiktatását. Persze a két testvérváros szláv, közelebbről orosz szempontból sem érdektelen ekkor. A szerb nemzetiségű lakosság vallási, kulturális és gazdasági viszonyai a felfedezés izalmát nyújtják az orosz utasoknak. II. Katalin unokájának, I. Pál cár leányának, József nádor feleségének Buda környéken nyugvó hamvai pedig ekkor még eleven magyar—orsz kapcsolatot jelentenek — amiről egyébként a századforduló esztendeiben nagy számmal megjelenő kisebb-nagyobb verses és prózai művek is tanúskodnak.

Grigorovics-Barszkij és Falkovszkij szerény magyarországi híradásából csak azt tudjuk meg, hogy szláv rokonaik, elsősorban a tabáni és pesti szerbek a pravoszláv testvériség jegyében szíves támogatásban részesítették őket, de vendégszeretet dolgában a magyarok is kitettek magukért. Turgenyev Alekszandr Ivanovics sorai között sokszor találunk utalást arra, hogy a Habsburg-birodalomban az osztrákokkal szemben közös frontot alkotnak a magyarok és a szlávok. A budaiak és pestiek orosz-szimpátiáit jelentős részben Alexandra Pavlovna személyének és működésének tulajdonítja, akárcsak Bronyevszkij és Keppen. Turgenyevnél is élesebben látja Pest-Buda életét, társadalmi-gazdasági-kulturális viszonyait Bronyevszkij, aki a túlnyomó fény mellett a nem is kevés árnyoldalt is megfigyeli és elemzi. Megérkezésének leírását talán túlzás nélkül minősíthetjük a Budára érkezés, az első budai impresszió legmegragadóbb ábrázolásának — de nem marad emögött a mindennapi lét, a nevezetességek és a fürdőélet lefestésében sem. Ő sem sajnálja az erős színeket Pest akkori hírhedt alvilága bemutatásától, de ebben a tekintetben Keppen felülmúlja. Danyilevszkij útinaplójának — egyebek mellett — az az érdekessége, hogy Glinkához⁵⁷ hasonlóan (aki azonban magyarországi utazása során Pest-Budáig nem jutott el) neki is feltűnik, mekkora a hasonlatosság a magyar és az ukrán ember között. Keppen írásából kitűnik: a jeles orosz tudós ittlétét arra használta fel, hogy tartós kapcsolatot létesítsen az orosz és a magyar tudományos világ között. A világjárt, franciás műveltségű Demidov herceg — az egyetlen, akit a szláv kapcsolatok nem foglalkoztatnak — Turgenyevhez hasonlóan azonnal felismeri Pest lüktető gazdasági életét és nagyrahitottságát. Bodnyanszkij, Szreznjevskij és Grigorovics kizárólag tudományszakuk művelése céljából járják be hazánkat és jelennek meg főváro-

⁵⁷ Tanulmányok a magyar—orsz irodalmi kapcsolatok köréből. I. köt. Bp., 1961, 126. l.

sunkban; pest-budai jegyzeteik arra derítenek fényt, hogy az itteni szlavisták nem csupán levelezés útján, hanem személyesen is kapcsolatot tartottak oroszországi kollégáikkal. De ezen túlmenően is jó néhány érdekes részletre világítanak rá színházi, könyvtári, múzeumi és egyéb kulturális jellegű élményeik leírása során.

1723 és 1846 között Pest-Budával — eddigi ismereteink szerint — ez a tíz író, vagy ha úgy tetszik, utas foglalkozott különféle terjedelmű feljegyzésében. Szemléletük — akár csak az ez időkből Oroszországban járt magyar útleírók⁵⁸ szemlélete — szervesen kapcsolódik azokhoz a társadalmi-politikai viszonyokhoz, melyek ezekben az emberöltőkben hazájukat jellemezték. Grigorovics-Barszkij vonatkozásában csak arra mutathatunk rá, hogy pest-budai kalandjának idején még a péteri reformok előtti korok képviselője. Mindent a pravoszlávián keresztül lát, jámborsága megakadályozza abban, hogy behatóbban szemügyre vegye az általa bejárt idegen tájak, városok jellegzetes, egyedi jegyeit és főleg primér élményeinek leírására szorítkozik, még akkor is, ha néhány szót szentel a látott nevezetességeknek. Falkovszkijon — egyéb írásaiból tudjuk — érződik, hogy magyarországi iskolázásban részesült, látóköre Európa felé fordult és jó tanárainak köszönheti, hogy egyszerre képes a pravoszláviának élő egyházi személy és egyetemes érdeklődésű értelmiségi lenni. Turgenyev és Bronyevszkij szemlélete arról tanúskodik, hogy mindketten — még akkor is, ha Napóleon ellen harcolnak, vagy e harcért lelkesülnek — az orosz felvilágosodás eszméit képviselik (egyben kissé már előre is vetítik a dekabristák eszmevilágát), főleg amikor külföldi utazásukat leírva burkolt formában saját hazájuk közállapotait bírálják — ami egyébként lényegesen veszélytelenebb vállalkozás volt, mint Ragyiscsev belföldi „útleírása”. Danyilevszkij, a cár szárnysegéde óvakodik attól, hogy mélyebben betekintsen a dolgok hátterébe; nyitott szemű ember, de kissé léha stílusa azt mutatja, hogy a világfi orosz nemes egyszerűen érezte magát a magyar arisztokrácia körében és jó érzékre vallóan közelítette meg a nemesi ellenzékiesség lényegét. Keppen életkoránál fogva, már nem tartozhatott azok közé, akiknek gondolkodására a francia felvilágosodás Oroszországban kihajtott eszméi ráütötték bélyegüket, ugyanakkor semmi sem mutat arra, hogy bekerült volna a későbbi dekabristák vonzási körébe. A dekabrista felkelés elnyomása után, a progresszív orosz gondolkodás hosszú ideig tartó megtorpanása korszakában hozzánk érkezett orosz tudósok feljegyzései hűségesen tükrözik a megváltozott szellemet és kizárólag tudományos, irodalmi, művészeti megfigyelésekre, kutatásokra korlátozódnak. Nem mennek bele a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok bírálatszámba menő ismertetésébe, mely annyira jellemezte a századfordulót követő másfél évtized nálunk járt orosz útleíróit, hanem megelégedtek — kénytelenek voltak megelégedni — azokkal a lehetőségekkel, melyek Miklós cár zsandáruralma alatt a publikáló tudós és író számára nyitvamaradtak.

Lehet, sőt igen valószínű, hogy a Szovjetunió levéltárainak, kéziratárainak mélyén még nem egy pest-budai útifeljegyzés, útleírás lappang e korszakból. Azonban ha ezek elő is kerülnek majd a napvilágra, inkább csak a részletekben, egyéni meglátogatásokban fognak újat jelenteni számunkra — a rendelkezésünkre álló írásművekből már tisztán kibontakozott a pest-budai városleírásoknak egy, ha nem is túlságosan sok új tényadatot hozó, de ugyanakkor összhatásában mégis sok novumot jelentő érdekes állománya.

⁵⁸ Vö. *Niederhauser Emil: La société russe dans la première moitié du XIXe siècle, vue par des voyageurs hongrois.* Slavica, tom. II., Debrecen, 1962, 203–217. l.

RUSSISCHE REISENDE IN BUDA UND PEST

Ungarn und die ungarische Hauptstadt wurden in den Aufzeichnungen und Reisebüchern der alten westländischen Reisenden ausgiebig behandelt, eine Ausgabe von zusammenfassendem Charakter, sozusagen ein Sammelwerk dieser Beschreibungen ist schon auch in ungarischer Sprache erschienen und wird im Laufe der Zeit immer ergänzt. Vor dem einheimischen und westländischen Publikum waren aber die Aufzeichnungen der Reisenden des einstigen russischen Reiches — also der Russen, Ukrainer usw. — über die Vorfahren des heutigen Budapest, über die beiden Schwesterstädte Buda und Pest kaum bekannt. Die Abhandlung hebt die wichtigsten Teile von zehn Reisebeschreibungen hervor, die erste stammt aus 1723, wurde also kaum mehr als 10 Jahre nach der Unterdrückung der Freiheitsbewegung von Rákóczi geschrieben, und die letzte aus 1846, kaum 2 Jahre bevor der ruhmreiche aber auch mit tragischer Niederlage geendete ungarische Freiheitskampf von 1848/49. begann. Es sind Schriften aus verschiedenen Zeiten, von Repräsentanten verschiedener gesellschaftlichen Klassen geschrieben, die verschiedene Bildung, Betrachtungsweise und Schreibkunst ihrer Verfasser aufweisen, und sie werden nur durch einen einzigen losen Zusammenhang in eine Einheit verbunden: dass nämlich ihre Verfasser Söhne des damaligen russischen Reiches waren: Soldaten, Geistliche oder Gelehrte, die entweder auf einer Dienstreise oder vom Wunsch des Erkennens getrieben Ungarn bereisten und Buda und Pest kennenlernten.

Die Beschreibungen von Grigorovics-Barszkij und Falkovszkij beschränken sich bloss auf primäre Erlebnisse; eine grössere Aufmerksamkeit verdienen die Aufzeichnungen der in unsere Heimat gekommenen Repräsentanten der russischen Aufklärung. Die Betrachtungsweise von Turgenyev und Bronyevszkij zeugt davon, dass beide die Ideenwelt der russischen Aufklärung vertreten — unabhängig davon ob sie gegen Napoleon kämpfen oder für diesen Kampf schwärmen — (gleichzeitig auch die Ideen der Dekabristen schon einigermaßen vertreten), besonders als sie ihre Reiseerlebnisse beschreibend in verschleierte Form auch die Verhältnisse ihres eigenen Vaterlandes tadeln. Danilevskij, der Adjutant des Zaren Alexander I. hütet sich in den Hintergrund der Sachen tiefer hineinzublicken, der frivole, jedoch scharfblickende Beobachter ist dem Wesentlichen in der damaligen ungarischen Opposition zu allen und jedem mit einem guten politischen Sinn nahegekommen. Keppen dagegen gehörte nicht mehr zu jenen, die in Russland von den Ideen der französischen Aufklärung stark beeinflusst wurden, und die Aufzeichnungen der nach ihm angekommenen russischen Gelehrten beschränken sich schon ausschliesslich auf wissenschaftliche, literarische und die Kunst betreffende Beobachtungen und Forschungen.

Die Mehrheit der russischen Aufzeichnungen über Pest und Buda trägt jedoch ein gleiches Merkmal und zwar dass sie die unerwartet beschleunigte Entwicklung der beiden an der Donau liegenden Schwesterstädte, das Auftreten des verspätet beginnenden Frühkapitalismus auf allen — so politischen, wirtschaftlichen, moralischen — Gebieten des Lebens widerspiegeln.

GANZ ÁBRAHÁM ÉLETRAJZA (1814—1867)

1965 júniusában, 120 évi szakadatlan üzemelés után, megszűnt a munka Ganz egykori vízvárosi vasöntödéjében és gépgyárában. Budapest fejlődésének, a Vízváros rekonstrukciójának útjában állt az ipari műemlék számba vehető, de az utóbbi évtizedekben már gazdaságtalanul működő üzem. A múlt számtalan emléket, a magyar ipar nemzetközi hírnevét és elismertetését hordozó gyár, amely egyben Ganz tüneményes életpályájának gyakorlati bizonyítékát is jelentette, nem tűnik el azonban nyomtalanul, áldozatul esve a világvárosiasodás igényeinek. Az üzem legfontosabb része, az ún. nagyöntöde, mely azon a helyen áll, ahol Ganz az első telkét és kis házát megvásárolta, üzemét megnyitotta, több mint ezer négyzetméter területtel, fennmarad és egykori állapotának helyreállítása után, otthont fog nyújtani egy Európában csaknem egyedülállónak tekinthető intézménynek, a Ganz Kohászati Múzeumnak. Az új múzeum Ganz életpályájának bemutatása mellett megismerteti az érdeklődő látogatókat a magyar kohászat fejlődéstörténetével is. A hálás utódok ily módon kívánják megőrizni annak a Svájc-ból hazánkba vándorolt munkásembernek az emléket, akinek négybetűs neve ma is 100 évvel tragikus halála után, ott tündököl a magyar gép- és járműépítő ipar legkiválóbb gyártmányain, mintegy fémjelezve azok kiváló minőségét.

A magyar ipartörténészek és iparunk fejlődéstörténete iránt érdeklődők előtt Ganz élete és munkássága többé-kevésbé ismert, mégis talán nem lesz érdektelen halálának 100. évfordulója alkalmából, az elmúlt két évtizedben folytatott kutatások új eredményei alapján, megemlékezésképpen, bemutatni élettörténetét és eredményeit. Az egykorú nekrológiró szavaival élve: „Szó sincs róla, hogy ő egetverő nagyság s eszünk ágában sincs belőle olyat akarni csinálni, de igen olyan férfiú, kinek lobogóján utolsó lehelletéig e jelszó lengett: előre munka által! Ki tudta, jól, csak az olyan haza lehet nagy, mely anyagi jólétnek örvend, mert az anyagi jólét alapja az erkölcsi, alapja a szellemi jólétnek.”¹

¹ Ganz Ábrahám családjára, Svájcban eltöltött gyermek- és tanulóéveire vonatkozó adatok a zürichi levéltárban őrzött embrachi Haushaltungs Rodel 1830—1878. c. gyűjteményben találhatóak. A svájci levéltárakban lévő Ganz adatokat még az 1930-as évek végén dr. Szentágothai Jánosné kutatta fel bölcsészdoktori értekezése számára, melynek fogalmazványát volt szíves jelen sorok írójának tanulmányozásra átengedni. Ez úton is köszönetemet fejezem ki szíves segítőkészségéért. Értékes forrásanyagot jelentenek Ganz Ábrahámnak és Henrik öccsének Magyarországról szüleikhez és Ganznak Budára, feleségéhez írt levelei, melyeket a *Gebrüder Sulzer* winterthuri (Svájc) cég küldött meg részemre fotókópián. A gyár 100 éves fennállásának megünneplésére összegyűjtött dokumentumanyag, melyet a Kőbányai úti vagongyárban őriztek, 1944/45-ben elpusztult, mindössze néhány levél magyar